

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK **XXIII. ÉVFOLYAM I. SZÁM**

„A visai Kőrís alatt...”

*Tanulmányok egy erdélyi,
mezőségi falu népi kultúrájáról*

Visai látkép templommal ♦ Csempesz Péter fotója

A TEMATIKUS LAPSZÁM SZERKESZTŐJE: VARGA SÁNDOR
A SZERKESZTŐ MUNKATÁRSA: STEIN KATA ÉS VARGA-DEÁK VERONIKA

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC
Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KERTÉSZ PÉTER, KOVÁCS ATTILA,
MIKLÓS PÉTER, MOLNÁR GÁBOR
Munkatársak KISS NIKOLETT, KOMÁROMI CSABA,
MÁTHÉ TÍMEA, POLGÁR ZSUZSANNA

A szerkesztőbizottság elnöke SZEGFŰ LÁSZLÓ
Szerkesztőbizottság DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE,
RÁCZ LAJOS, ZAKAR PÉTER

Számunk a EIKKA Alapítvány, EMKE Kft., a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Nemzeti Civil Alapprogram, Szegedért Alapítvány, SZTE Bölcsészettudományi Kar, SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, SZTE Történettudományi Intézet, SZTE JGYPK HÖK, SZTE EHÖK, valamint a SZEPA Alapítvány támogatásával készült.

MEFESZ 1956
www.mefesz.hu

Belvedere Meridionale Alapítvány
www.belvedere.meridionale.hu

A Belvedere Meridionale 1989-es alapításától kezdődően a történelem és más társadalomtudományi szakos felsőoktatási hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók és oktatók megjelenési fóruma. A lap legfontosabb küldetése a felsőoktatás és szakemberképzés alapját jelentő mester és tanítvány viszony kialakítása, a tudomány hagyományainak ápolása, a kutatói szellemiség kibontakozásának támogatása. Ennek szellemében a folyóirat tevékenységét a tudományos élet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai segítik, lektorálják.

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen. A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ

Cím: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36 62/546-576

E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu, szerk@belvedere.meridionale.hu

ISSN 1419-0222

Az erdélyi Mezőség a középkortól napjainkig

Történeti áttekintés Visáról és környékéről

Az Erdélybe betelepülő magyarság a Mezőségen a helynevek tanulsága szerint meglehetősen gyér, többségében szláv népességet talált.¹ Erre utalnak a Szamos-könyök, Dés, valamint a mezőségi tavak környékén található helynevek is, melyek valószínűleg az itt élő szláv népek vízelvezéseiből származnak.² *Véltetően a vizsgált falu neve, Visa is szláv személynévből, a Visoslavból (jelentése: magas) ered. A Várad Regestrum szerint a név magyar használatban is előfordult.*³

Területünkön a Kis-Szamos bal partjára, valamint a mezőségi tavak környékére települtek az első magyarok. Egy részük a legelőkelőbb nemzetséghez, a Gyula-Zsombor törzshöz tartozott, körülöttük a Farkas-Ágmánd, Borsa, Szil-Kalota és a Mikola nemzetség területei feküdtek. Gyórfy szerint ez utóbbiak települtek először a későbbi Kolozs megye területére, míg Balázs Éva szerint a Mezőség nagyobb részének betelepítése a Borsa nemzetségnek köszönhető.⁴ A letelepült törzsek a félnomád legelőváltó életmódnak megfelelően a nyári (Kis-Szamos mente) és a téli (mezőségi tóvidék) szállásaik között vándoroltak.⁵ Hadászatiilag is igyekeztek biztosítani területeiket, védelmi vonalakat, „gyepüket” alkottak, ezek egykori jelenlétét helynevek (Bálványosvára, Katona, Mezőkapus, Mezőörke stb.) őrzik.⁶

A honfoglalás után a vizsgált területünkön haladt a gyepűhatár a Zsombor és Zoltán, majd a Doboka és Zsombor nemzetség szállásterülete között. A vidéken futott át a széki sóbányától nyugati, majd déli irányban egészen Szolnokig haladó hadi és sószállító út, emellett „...a megye

¹ Vö. Balás – Domokos 1991. 10; Gyalay 1997. I. 72; Gyórfy 1987. III. 326–327; Makkai G. 2003. 18; Makkai L. 1988. 255–256, 258–260.

² Balázs 1939. 13; Gyórfy 1987. III. 327; Szláv eredetű helységnév a Visával szomszédos Zsuk (bogár) és a közeli Palatka (sátor) is. (Mikó 1932. 28.)

³ Egy helytörténeti monda szerint a zsuki gróf a tőle elszókött és a mai Visa területén bujdosó jobbágyságot akarta visszahívni, de mivel selypített, csak annyit tudott mondani: „vissa, vissza” – így lett a falu neve Visa. Az elnevezés különböző szláv nyelvekben ma is előfordul személynévként, pl: Vyša, Visha. A mai román Vișea helynév átvétel a magyarból. (Kiss L. 1988. II. 768; Kniezsa 1943. 229.) A Várad Regestrum (Regestrum Varadiense) XIII. századi magyar nyelvemlék, helyneveink és személynéveink történetének fontos forrása.

⁴ Balázs 1939. 9–11; Gyórfy 1987. III. 328. A megszálló nemzetségeket illetően sem egyezik meg történészeink véleménye: többek szerint a Maros-völgyét a Gyula törzs egyik ága, a Szamos völgyét pedig Kende törzsbeliék szállták meg, de beszélnek Tétény és az abból származó Gyula-Zsombor és Ágmánd nemzetségekről, valamint Borsa, Tyukod és Mikola nemzetségekről is. (Vö. László 1944. 42–43; Makkai L. 1944b. 46; Makkai L. 1988. 260–268; Gyórfy 1987. III. 327–328; Balázs 1939. 6–7.) Balázs Éva szerint a Gyula-Zsombor nemzetség és az Ágmánd nemzetség nem élt Kolozs megye területén. (Balázs 1939. 11.)

⁵ A szállásváltó életforma maradványai a földművelés elterjedése után is tetten érhetőek a nemzetségi birtokviszonyok vizsgálatakor. (Makkai L. 1944b. 50.)

⁶ Makkai L. 1944b. 50 és Kós 2000. II. 11. Vö. Balázs 1939. 14–19.

keletre, Mocs felé irányuló fő útjába Somatelnénél kapcsolódott a Bonchida felől jövő Molnár út (via molendinatorum), amely Zsuk és Gyulatelke között kelt át a hegyen, majd Visáról Báréra vezető nagy útban folytatódott.⁷ Mindezek őrzésére-figyelésére alkalmas lehetett a Visa fölött nyugati irányban magasodó Csigla-domb.⁸

I. István korában a nemzetségek politikai hatalma csökkent, a királyság fokozatosan birtokba vette a nemzetségek által be nem telepített területeket, amelyekből uradalmakat, „megyéket” szervezett. Erdélyben a középkor végére hét királyi vármegye alakult ki, köztük Kolozs és Doboka megyék, melyekhez az öt korábban említett nemzetség birtokai között fekvő területek tartoztak. Az észak-erdélyi területeket a Tisza melletti Szolnok vár megyéjéhez csatolták.⁹ A királyi vármegyék népessége a fokozatosan felbomló, környékbeli törzsszövetségek területéről származókból, illetve telepítő ispánok révén az ország minden részéről idesereglett magyarságból állott.¹⁰ A vármegyék társadalmá élen álló várjobbágyok a nekik juttatott földeken falvakat alapítottak, és azokat földművelő lakossággal telepítették meg. Ilyen – oklevéllel igazolható – dobokai várjobbágyok voltak: Jenő, Kérő, Keszű, Ködölen, Pata, Szopor, Szovát stb. akik több mai mezőségi település (Kérő, Kötelen, Mezőkeszű, Szamosjenő, Szopor, Pata stb.) névadói lehettek. A nemzetségneveket rejtő településnevek alapján a vizsgált terület falvainak jelentős része a magyar települések legkorábbi rétegéhez tartozik.¹¹ Az Almás és a Szamos közötti terület, valamint a Kis-Szamos mente, a Borsa-patak völgye és Belső-Mezőség egy része a honfoglaló nemzetségek területei maradtak. A Mezőség korai birtok- és termelési viszonyait ezek – a királyi vármegye szervezését túlélő – uradalmak (zsuki, nagysajói, pusztakamarási stb.) is befolyásolták, sőt komoly szerepük volt Kolozs megye keleti részeinek benépesítésében is.¹²

A kolozs megyei váruradalmak kiépítésével párhuzamosan a közbeeső területeken a földesurak terjesztették a hatalmukat, mint például a Sukiak, a Borsa nembeli Iklódiak, vagy a Palatkaiak (ősi Jankafiak) stb.¹³ Településtörténeti szempontból Mezőség két jól elkülöníthető részre oszlik. A későbbi Szolnok-Doboka megye területének déli része, valamint Kolozs megye által elfoglalt vidékek már a XI. században benépesültek. A Nagy- és az egyesült Szamos vonaltól északra csak a XII-XIII. század folyamán indult el a letelepedés, és még a XVI. század folyamán is tartott. A XI. századi besenyő és kun betörések miatt ide telepítették az északi védővonal megerősítésére a szászokat is a XII. század második felében. Az általuk és a magyarok által üresen hagyott vidékeken települt meg a románság a XIII. századtól.¹⁴

1241-ben betörték Erdélybe a tatárok, akik Beszterce és Kolozsvár irányában előrenyomulva „számlálhatatlan sokaságú magyart” mészároltak le. Források szerint települések egész sora pusztult el ekkor.¹⁵ Ezek nagy része későbbi okleveleinkben telkek megjelöléssel kerülnek elő. Első ilyen telekről 1228-ból kapunk hírt. 1296-ban Palatkához tartozó telkeket (pl. Mikótelke, Petetelke) a latin *area* szóval jelölték. A telkek közül több faluvá is fejlődött, mint például később Visatelke

⁷ Csánki 1913. V. 337; Györfly 1977. 199.

⁸ A „csigla” (csöglye) elnevezést történeiszéink a korabeli határvédelmi létesítményekkel, mint például „gáthelyei” (Györfly 1977. 208.), illetve védett, őrzött helyekkel hozzák összefüggésbe. (Balás 1984. 43.)

⁹ Makkai L. 1944b. 52–54.

¹⁰ Györfly 1987. III. 331; Makkai L. 1944b. 55.

¹¹ Kós 2000. II. 11. Ezek mellett számos mára elpusztult települést is említhetünk párhuzamként. (Vö. Balázs 1939. 29–31; Makkai L. 1944b. 55.)

¹² Györfly 1987. III. 333–335; Makkai L. 1944b. 60.

¹³ Györfly 1987. III. 336.

¹⁴ László 1944. 44; Világatlasz. 1997. 109. i. tábla.

¹⁵ Rogerius nagyváradi kanonok mezőségi útja során legelőszőr Magyarfráta környékén bukkant túlélőre. (Makkai L. 1988. 311.)

Régi ház az Újfaluban → Márton Gábor fotója 2007. március 15-én készült

is. *Visa környékén a XIV. század elején még három kisebb telek létezett, nevezetesen: Kőrös-telek, Varjad-telek és Büzös-telek. Nevük máig megőrződött olyan dűlőnevekben, mint Kőrös, Varjas és Búdöstő.*¹⁶ A pusztítások, a székelyek kivonása Belső-Erdélyből, és az ezeket követő betelepítések miatt első ízben változott Közép-Erdély etnikai képe, a megritkult magyarság mellé szászok és bajorok kerültek.¹⁷ *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája szerint IV. Béla korában a Visával szomszédos Szék lakói németek voltak.*¹⁸

Szintén a XIII. században alakultak ki azok nagybirtokok, amiket királyi adományokból szerveztek meg külső-magyarországi családok. Tamás és Lob vitézek családjai – ez utóbbi őse a Wass grófoknak – a mezőségi tavak mellet kaptak birtokokat, a pest megyei Ákos nemzetség egy ága pedig Buza, Noszoly, Feketelak új tulajdonosai lettek. Rajtuk kívül a felvidéki Aba nemzetség Cente ága, valamint a Becse-Gergely főúri család (a Bethlenek, az Apafiak, és a somkerei Erdélyiek elődjei) is ekkor települt ide.¹⁹

A XIII. század végén újfent tatárok és kunok dúlták fel Erdélyt. A pusztítások nyilvánvalóvá tették, hogy a királyi központosított várszervezet nem tölti be megfelelően a szerepét. A XIII. század végére a birtokadományok miatt elhatalmasodó arisztokrácia egyre inkább magához ragadta a hatalmat, a királyság befolyása fokozatosan meggyengült. A XIV. században kialakuló új közigazgatási rendszerben a megye már nem a királyi birtokok összességét, hanem a területén

¹⁶ Kiss G. 2006. 11. A telkek zöme talán állattartó szállás lehetett inkább, melynek „telkes” földje alkalmas földművelésre. (Gyórfy 1987 III. 335.)

¹⁷ Makkai L. 1988. 312–313, 317. 1257 után Kolozsvárra, illetve Kolozs megye keleti részeire telepedtek németek. (Gyórfy 1987 III. 335.)

¹⁸ Kádár 1903a. 392.

¹⁹ A Becse-Gergely család hatalmas területet telepített meg magyar lakossággal. (Makkai L. 1944b. 56–58, 60.) A Wass családról lásd: Siemers 1999, Wass A. 2001.

élő nemesség összességét jelentette. A felülről szervezett ún. nemesi megyék élesen elkülönültek a székelyek és szászok homogén területeitől, a „székektől”.²⁰ A középkori magyar források a vármegyék területét Lakságnak, németül Edelerde-nek (nemesi föld) nevezték.²¹ Mezőség lakossága ebben a korszakban nőtt meg ugrásszerűen, több új falu is keletkezett.²² A jobbágyság mint új társadalmi réteg kialakulása is ekkorra tehető.²³ A Kolozs megye legnagyobb részét alkotó királyi birtokok túlnyomóan világi vagy egyházi tulajdonba kerültek. Észak-Mezőség és az attól északra fekvő hegyvidékek különböző uradalmi (a Sajó és Mélyes völgyében) a Becse-Gergely nemzetség tulajdonában voltak. A mezősegi tájon csupán a tavak környékén található nagyobb birtok, a Wass családé, mellettük a honfoglaló nemzetségekből származó közép- és kisnemesek falvai terültek el nagy számban. Ezek kulturális igényeik és színvonaluk miatt rendkívül fontos szerepet játszottak Mezőség középkori művelődéstörténetében.²⁴ *A kevésbé népes családok kezén is ritkán volt 10-20 falunál több, és csak a leggazdagabbak birtokoltak 20-30 falut, mint például a vagyonos Suki család is.*²⁵ *Egyik águk a három Zsukot (Alsó-, Felső- és Nemeszsuk) alapította.*²⁶

Felül: Kapuzmező töredéke a visai templomból, XV. század

◆ Debreczeni László rajza (Entz 1996. 245.)

Jobbra: Visai templomdísz ◆ Csempesz Péter fotója

Időközben az addig lakatlan erdélyi hegyvidékeken megjelentek az első román transzhumáló csoportok Moldova és Havaselve irányából.²⁷ Kolozs megye területén az első románokra utaló

²⁰ Makkai L. 1944b. 64; 1988. 319. 325-326. A XIV. század előtt öt vármegye (Szolnok, Doboka, Beszterce, Kolozs, Torda), a XIV. századtól hat vármegye (Belső-Szolnok, Doboka, Beszterce, Kolozs, Torda valamint Marosszék), az 1876-77-es megyei rendezések után pedig négy vármegye (Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Kolozs, Maros-Torda) között oszlott fel Mezőség területe. (Csáky 1988. 88, 108, 110-111, 114, 130.) Jelenleg Kolozs (Cluj), Maros (Mureș) és Beszterce-Naszód (Bistrița-Nasăud) megyék találhatók itt. (Vö. Erdély térkép. 1993.)

²¹ Áron 1981. 102-103; Balás – Domokos 1991. 13, 16.

²² Balázs 1939. 63.

²³ Makkai L. 1944b. 64.

²⁴ Balázs 1939. 58. Itt elsősorban a Kis-Szamos melletti falvak kisnemeseiről van szó. (Makkai L. 1944b. 68.)

²⁵ Makkai L. 1988. 325.

²⁶ Kelemen 1977. I. 115, 251. A Kolozsvár környéki falvakban, legkorábban az erdélyi püspökség, a kolozsmonostori bencés apátság, valamint nagy és középbirtokos nemesek építettek templomot. Az egyik ilyen templom vélhetően a XIII. században, a suki család által emelt templom volt Alsózsukon, ami mára teljesen eltűnt. (Entz 1994. 56.)

²⁷ Az első oklevéllel igazolható román települések a XIII. század közepén-végén jelennek Dél-Erdélyben. (Balás – Domokos 1991. 12, 20.) Szolnok-Doboka vármegye monográfiájának első kötete, szinte éves pontossággal

adat 1332-ből való. Egy pápai tizedjegyzék Kolozs és Torda közötti hegygerincen Oláhfenes nevű falut említ.²⁸ Mezőségi területen a románok legkorábbi említései a következők: 1367-ben Oláhvásárhelyen a bálványosi várhoz tartozó románok éltek, 1379-ben pedig Székálajon jeleznek már korábban letelepedett román lakosokat.²⁹ *Egy 1326-os zsuki határjárás során említik „sylva Vysaerdeye”-t. Ez a terület már telek 1332-ben, amikor a Suki család megosztotta birtokait, és Vizateluke Zsuk több más tartozékával együtt Suki Demeter és Domokos fiaié lett. Tizenhárom évvel később Vizouteluk névvel találkozunk, vélhetően ez idő tájt alakította művelhető (és talán lakható) területté a birtokos Suki család. Lakott településre biztosan először egy 1348-as adat utal, mely szerint a falu neve villa Visa. 1368-ban már Kötelenddel együtt possessio néven említik, ami a Suki nagybirtokosok telepítő akcióját jelzi.*³⁰

A közép-erdélyi magyarság összefüggő tömbjét először az 1348-49-es nagy pestisjárvány bontotta meg. A Radna-és Beszterce környékén lévő autonóm szász vidékről már a XIII. század folyamán már a nyugat felé terjeszkedő németek előtt út nyílt a Mezősége. Így jöttek létre Belső-Szolnok és Doboka területén magyar falvak közé ékelődve a „szász” előnevet viselő települések. *Ebben a korszakban Mezőség nyugati és északi részein igazolható a német jelenlét is: egy 1370-ben keltezett oklevél szerint ekkor Bonchidának csak magyar és szász lakosai voltak.*³¹ A tatárjárás és a járvány utáni munkaerőhiány miatt számos, a közeli hegyvidékeken élő román családot telepítettek a Mezősége. Elsősorban az ekkor épült új várak (pl. Bálványosvár) környékén szervezett királyi uradalmakba költöztettek máramarosi valamint kővári románokat, és ruténeket a XIV. század elején. Ezek letelepítése pásztorok, vándorló életmódjuk miatt lassú ütemben folyt.³² Ebben az időszakban kiutatható, hogy az Erdélyi Középhegységből a Mezősége transzhumáló románok megpróbálták megtelepedni a dombos vidékeken is. Ekkor keletkezett a Mezősége jellemző, Magyar-, Oláh- jelzővel ellátott „ikerfalvak” többsége. A magyar anyafalu mellett általában felbukkanó román telepek lakossága ebben a korszakban általában még kisebbségben volt a magyarokkal szemben. Jelentősebb betelepülés azután történt, mikor Zsigmond király román vajdának ajándékozta Kővárt, 1392-ben.³³ *Visa környékét is érinthette pusztulás, hiszen a 1332-37-ben pápai tizedet fizető (tehát római katolikus lakosságú) szomszédos Béré egy 1411-es adat szerint lakatlan volt, 1461-ben viszont már juhötvenedet fizető oláh-jobbágyok lakták, neve pedig 1467-ben és 1468-ban Oláh-Béré. Vélhetően magyar betelepülésnek köszönhető az, hogy az 1474-es, 1479-es és 1481-es adatok szerint már ismét Béré a falu neve.*³⁴

jelöli meg a megye területén keletkezett idegen szórványokat, 1405-től egészen 1820-ig. A szerzők szerint a románság első megjelenése Beszterce környékén egy 1317-es oklevéllel bizonyítható legkorábban. (Tagányi-Réthy - Pokoly 1901. I. 83–91.) Moldvai vajdák telepítéseinek köszönhető a meglehetősen nagyszámú román telep XIV-XV. századi jelenléte a Mezőségtől északra fekvő hegyvidékeken. (Makkai L. 1942. 4–5.)

²⁸ A pápai tizedjegyzékben egy Pál nevű plébánosról írnak „de Olahfenes”. A plébános ottléte, valamint maga a pápai tizedjegyzékbe való bekerülés magyar lakosságot is sejtet. (Balázs 1939. 46.)

²⁹ Kádár 1901a. 374. (Kisszék); 1903b. 74. (ma Kékesvásárhely)

³⁰ Balázs 1939. 62-63; Gyórfy 1987. III. 378; 380–381. A ma is meglévő szomszédos települések első írásos említései: Béré (1279), Bonchida (1263), Gyulatelke (1318), Kötelend (1320), Marokháza (1318), Zsuk (1314). Visa nevének okiratokban, írásokban előforduló további formája, időrendben: Wysa (1368); Wysa (1450), Visa (1587-89); Vyssa (1652); Visa (1733); Vischa (1750); Viza (1760–62); Vissa (1835); Jisa (1858); Iisa (1854). (Coriolan 1968. 252; Csánki 1913. V. 425.) A falu neve helyi román tájszólásban ma is Jişa.

³¹ Mikó 1932. 28.

³² Makkai L. 1944b. 65–66.

³³ Az új telepesek esetében nem homogén etnikumú, transzhumáló pásztornépekről van szó: a románokkal bolgárok, szerbek és albánok is keveredtek. (Balázs 1939. 61, 63; Makkai L. 1988. 343.) A legtöbb mezőségi kusza-halmaz település esetében jól kivehető még ma is a település legkorábbi magja – általában a templom körüli zegzugos utcahálózat jelzi ezt. (Vö. Kós 2000. II. 16.) A románoknak új falvakat is építenek, mint például Kolozsvár melletti irtványterületen Feleket 1377-ben. (Balázs 1939. 55.)

³⁴ Csánki 1913. V. 332; Keszeg 1999. 8.

Mezőség nyugati, középső és déli, tömbmagyarsággal bíró települései között a XVII. század elejéig elszórtan helyezkedtek el szász, illetve román települések. Az utóbbiak száma a XIV. századtól kezdve emelkedő tendenciát mutat, melynek oka sok esetben nem idegen hadak betörései, hanem a helybeli földesurak hatalmaskodásai volt. Ilyen esetben elvtelve magyar falvakba is kerültek románok.³⁵ A XV. századból már adataink vannak a Suki család telepítéseire is. *Visa – amit lakott településként először éppen a fent említett nagy pestisjárvánnyal egy időben, 1348-ban jeleztek – első lakói valószínűleg magyar nemzetiségűek lehettek, hiszen egyik névváltozatában sem jelenik meg az oláh, vagy szász jelző. Nem kizárható azonban, hogy az 1400-as évek közepén-végén Visában is voltak román lakosok. A szomszédos Zsuk egyházas (magyar) helység volt, de a közelben fekvő Ábeltelkére a Sukiak a XV. század folyamán románokat hoztak. A település 1482-ben még Ábeltelke, 1483-ban már a neve mellé leírják, hogy „más néven Oláhzsuk.”³⁶ A Suki család szép számmal tartott románokat, 1460-ban érdemes is volt elkérniük a királytól Oláhkályán, Báré, Kötelen és Oláhzsuk ötvenedjövendelmét. 1461-ben Kötelenden, Oláhzsukon és Palatkán is juhötvenedet fizető jobbágyokat regisztráltak. Mindezek mellett éppen Visa példája igazolja, hogy magyarokat is telepítettek – Visa 1450-ben a Zsuki Szent Márton egyház filiáléja volt. A környéken ekkor a magyar lakosság még túlsúlyban volt, amit Báré és Palatka későbbi „visszamagyarosodása” is alátámaszt.³⁷ Német és román telepések folyamatos beszivárgásáról tanúskodnak a XIV-XV. századi adatok is. Magyarfráta határában 1391-ben Oláhfráta néven falu keletkezett. A román fatemplomokról szóló első adatok közül az oláhfrátai 1402-es, a bogácsi 1430-as említésű.³⁸ A Visával szomszédos Széken lakó németeknek még 1481-ben is külön papjuk volt.³⁹*

A XV. században már megkezdődött az eddig zárt magyar és román területek lakosságának lassú összekeveredése. Ezt elősegítette, hogy a század közepétől a mezősegi falvak magyarsága nagy számban menekült a közeli városokba a jobbágyterhek elől. Az elhagyott telkekre sok esetben a földesurak saját hegyvidéki birtokaikon pásztorkodó románokat telepítettek le. Ezek nagy létszámú nyájai miatt a legelőterületek a pusztán, gazdtalanul maradt szántóföldek kárára jelentősen megnöttek.⁴⁰ Ez időben a pásztorkodó románság egyetlen adóterhe a juhötvened volt, szemben a magyarok tized, kilenced, illetve robotszolgáltatásaival.⁴¹ A XV. században a magyar nemesség, a városi polgárság is erős asszimiláló képességgel rendelkezett, a városokba és környékükre (Dés, Szék) telepített németiséget, és nemesített románságot valamint a kiváltságos szász székekből kihúzódozó németek nagy részét egyaránt magába olvasztotta. A kisszámú rutén betelepülőt a románság asszimilálta. Nemzetiségi szempontból a területünkön fekvő falvak nagy része ekkor még zárt volt, kevés volt a vegyes lakosságú település, ez utóbbiak esetében is általában egymástól elkülönülve éltek a falu területén, egy idő után gyakran maga a falu is kettévált. A jobbágyok esetében az etnikumok keveredését az eltérő életforma és az ezen alapuló

³⁵ Balázs 1939. 38. 40; Makkai L. 1942. 4; 1944b. 56.

³⁶ Györffy szerint Ábeltelke egyik mai Zsukkal sem azonos, mert Alsózsuk északnyugati szegletében a Szamos bal partján terült el. (Györffy 1987. III. 341.)

³⁷ Balázs 1939. 24; Entz 1996. 358, 417; Györffy 1987. III. 340. A gyors etnikai változásokban nagy szerepet játszhatott az is, hogy az ide került románok valószínűleg csak részben folytattak letelepedett életmódot, nagyobb részük valószínűsíthetően transzhumált.

³⁸ Entz 1996. 95-96. A görögkeleti egyház fakápolnáiról is van tudomásunk. Egy 1450-es osztálylevél kilencet sorol fel Közép-Szolnok megyében és Naszód környékén. (Entz 1996. 136.)

³⁹ Kádár 1903a. 392.

⁴⁰ Jakó 1944b. 93-94; Makkai L. 1988. 361. A jobbágytság lehetőségei és terhei változatos képet mutattak Erdélyszerte, emiatt a vándorlások, szökések meglehetősen gyakorisággal fordultak elő, a legüzbbször 1447 és 1486 között. (Balás – Domokos 1991. 23.)

⁴¹ Balás – Domokos 1991. 67.

⁴² Jakó 1944b. 93; Makkai L. 1944b. 68-70.

eltérő adózási rendszer is lassította. A XVI. század során az így beköltözött románság nagy része beolvadt az ekkor még abszolút többségben lévő magyar tömbbe.⁴²

A jobbágyok terhei különösen a török alatti háborúk alatt nőttek meg. Az elégedetlenség felkelésekbe torkolt, ezek közül az 1437-es és az 1514-es is érintette Mezőséget. A *Budai Nagy Antal féle-felkelés leverésében a már említett Suki Darabos János két fia közül Benedek fontos szerepet játszott.*⁴³ A visai katolikus közösséget is ebben a korszakban említik legelőször: *1450-ben „Labiszyni Máté erdélyi püspök megengedi Suki Benedeknek és Mihálynak, hogy a zsuki anyaegyház sérelme nélkül Visán lévő kegyúri templomukban (Alsózsuk leányegyházában) minden szertartás elvégezhető legyen...”*⁴⁴ A XV. század közepén-végén a kolozsvári és beszercei domonkos kolostor szerzetesei birtokokat és halastavakat kaptak Visa környékén.⁴⁵ Suki Mihály részt vett az 1467-i erdélyi főnemesi királyellenes felkelésben, ami miatt az egész Suki család kegyvesztett lett. A hűtlenek elkobzott vagyonáért aztán hosszú küzdelem indult meg. *Birtokaikat (Visát is) 1468-ban az a Monoszlói Csopor Miklós kapta meg, aki 1472-ig erdélyi vajda volt. A következő évtizedekben a Suki család megpróbálta visszaszerezni birtokait, ami királyi kegyelemből, illetve házassági összeköttetések révén nagy részben sikerült is. A falu érintett még későbbi birtokvitákban is: 1515-től új tulajdonos az Erdélyi Somkerek, mellettük 1553-ban pedig a Szentiványi Kendi család lett.*⁴⁶ A XVI. század elejétől a Sukiakat már nem említik a Visára vonatkozó források, „...a család további története lényegében a lassú lecsúszás az országos szereplés színteréről.”⁴⁷

Vizsgált területünket a középkor végén virágzó magyar gazdasági és kulturális élet jellemezte.⁴⁸ Ennek a magyar állam három részre szakadása vetett véget, amikor is a Mezőségtől északra elterülő vidék egyszeriben határvidékké vált. Ekkor derült ki, hogy az észak-erdélyi sővidékre és a Mezőségre vezető út nehezen védhető, és hogy az itt élő magyarság egésze ki van téve a háborús pusztításoknak. Mohács után első sorban Felső-Magyarország irányából, a Szamos völgyén és a Meszesi kapun keresztül érkeztek ide hadak, de egyre gyakoribbá váltak keletről a román vajdaságok támadásai is.⁴⁹ 1526-után a török Moldvát és Havasalföldet is végleg igába hajtotta. Ettől kezdve tömegessé vált a balkáni néptömegek beáramlása Erdélybe és a Partiumba.⁵⁰ A beözönlő tömegek egy része közvetlenül Moldvából érkezett, más része Máramaros és Kővár közvetítésével jutott el a Mezőségre. Az új erdélyi települések szaporodásának mértékét jelzi, hogy Belső-Szolnok és Doboka megyék településeinek közel 28%-a a XVI. század derekán keletkezett.⁵¹ A nomád pásztorkodó népeket az uradalmak földművelésre igyekeztek szorítani, elősegítve ezzel végleges letelepedésüket, illetve adóztathatóságukat. A románok nagy részét sikerült is helyhez kötni, a délszlávokat azonban kevésbé: Közép-Erdély területén a XVI. század végén több helyen emeltek panaszt szerb menekültek garázdálkodásai miatt.⁵²

A Mohács utáni időszakban többször is csapattfelvonulások és csaták helyszínévé váltak

⁴³ Makkai L. 1988. 353–356; 1944b. 64–65.

⁴⁴ Entz 1996. 135, 225, 508.

⁴⁵ Entz 1996. 150–151, 344.

⁴⁶ Jakó 1990. I. 660, 754, 784, 794–795, 811; II. 83, 145–146, 235, 263, 315–316, 364, 765–766.

⁴⁷ Kelemen 1977. I. 115.

⁴⁸ Makkai L. 1944b. 70.

⁴⁹ Fráter György igyekezett megerősíteni a védelmi rendszert, ezért építtette Bálványos vár romjaiból Szamosújvárt, ami később Kővarral, Bethlennel és Désszel együtt az északról jövő támadásoknak volt hivatott ellenállni. Az új vár jelentőségét mutatja, hogy a korábbi bálványosi uradalom 1540-től Szamosújvár tartozéka lett. (Jakó 1944b. 72, 78; Makkai L. 1944b. 72; Tonk 1994. 24.)

⁵⁰ Barta 1988. 492–493; 539.

⁵¹ A német birodalmi adószedők ebben az időszakban már az „oláh ülések” tizedmentességének eltörlését javasolják. (Jakó 1944b. 96.)

⁵² Jakó 1944b. 97–99. Mezősámsondon például a régi lakosság elűzte a rác menekülteket. (Jakó 1944b. 99.)

erdélyi területek. Mezőség lakossága a fejedelemség első századában is folyamatosan ritkult a járványok és éhínségek, valamint császári zsoldosok és moldvai vajdák betörései miatt.⁵³ 1551-ben Ferdinánd a török elleni védelmet biztosítva Castaldo tábornokot és zsoldosait küldte Erdélybe, aki megszállta Szamosújvárt. Az itteni környék különösen az 1556-os ostrom idején szenvedett súlyos károkat. 1554-ben Erdély-szerte hatalmas pestisjárvány tizedelte a népességet.⁵⁴ Mindezek után, 1570-ben már olyan Doboka megyei falvakról hallhatunk, ahol a kihalt keresztények helyett románok és egyéb más népek éltek.⁵⁵ 1586-ban újabb pestisjárvány volt Erdélyben.⁵⁶ A pusztulások a völgyekben, a hadi utak mentén élő magyarokat érintették leginkább, a hegyvidéken élő románságot kevésbé, kiknek száma a Kárpátokon túlról menekülőkkel folyamatosan nőtt. A XVI. századi nemzetiségi arányokban már finom eltolódás volt megfigyelhető. Kővár vidékéről és a Nagyszamos jobb partjáról folyamatosan vált a román betelepülés Mezőség északi részére.⁵⁷ *Kisebb mértékben Mezőség belső területeit is érintették a telepítések, ahogy ez néhány Szolnok-Doboka megyei falu, pl.: Vasasszentgotthárd esetén bizonyítható is: a falu 1507-ben még színmagyar lakosságú volt, a század közepén azonban már jelentős volt a román lakosság számaránya.*⁵⁸

A XVI. században Kolozsvárt és környékét is elérték a református tanok, amelyek gyorsan hódítottak. Az 1548-as tordai türelmi rendszabály Erdély valamennyi lakosának szabad vallásgyakorlatot biztosított. A római katolikus vallás pozíciója rendkívül meggyengült Erdélyben. „Ez idő tájt Visa katolikus lakossága is reformátussá lett, a templommal együtt. „A hitújításkor a község birtokosa két magyar kisasszony lett volna, kik a református vallásra térve az egyháznak az udvari kert mellett másfél holdnyi templom és temetkező helyet adtak. (...)”⁵⁹ Kiss Géza helytörténész szerint a visai református közösség még francia kálvinista (hugenotta) menekülteket is befogadott, melyek egyes leszármazottai, a Duzsárdiak (eredetileg Dujardinek) ma is a faluban élnek.⁶⁰

Mezőség magyar lakossága időközben Magyarországról Erdélybe a török elől menekülő Zapolya-párti magyar, illetve horvát nemesekkel és jobbágyaikkal gyarapodott.⁶¹ Az így betelepült földesurak összeolvadtak az itteni családokkal.⁶² A növekvő honvédelmi feladatok ellátására csak a fejedelmi birtokok termeltek eleget, ezért létszükségletté vált ezek további növelése, ami megakadályozta komoly, földesúri kézben lévő uradalmak kialakulását. Az egyre szaporodó nemesség csak az eredeti birtokállományán osztozhatott, így a nagy- és középbirtokos nemesség uradalmi (Bethleni, somkeréki Erdélyi, Apafi, harinai Farkas-vagyonok stb.) a XVI-XVII. században elaprózódtak. Ezzel az újkori Erdélyben egy új kis- és középnemesi réteg született meg.⁶³ A kisebb számú nagybirtokosból csak néhányan birtokoltak mezőségi területeket is.⁶⁴

⁵³ Mikó 1932. 32.

⁵⁴ Az 1556-os esztendőben havasalföldi és moldvai hadak, ... a Szamosmentiben, és a Szilágyságban nagy dúlásokat és égetéseket tőnek.” (Borsos S. 1855. 17.) A pusztulás mértéke jelentős lehetett, hiszen az 1553-as kolozsvári országgyűlésen egész vidékeket elnéptelenedéséről beszéltek. (Jakó 1944b. 92.) A járványról lásd: Borsos S. 1855. 16.

⁵⁵ Jakó 1944b. 92.

⁵⁶ Nagy Szabó 1855. 40.

⁵⁷ Makkai L. 1942. 24; Szabó T. 1991. 317–318.

⁵⁸ 1632-ben ezt vallják a szentgotthárdiak: „Az régi eleink idejében is ezen Szentgotthárd oláh és magyar falu volt.” (Makkai L. 1942. 21.)

⁵⁹ Az egyháznak ma is meglévő kisebb harangja 1592-ből datálódik. Az ekkor épült templomot 1802-ben újjáépítették. Lásd: Incze (szerk.) 1887. 6–7.

⁶⁰ Kiss G. 2006. 40. Ennek ellentmond, hogy az 1652-es jobbágyajstromban nem szerepel Duzsárdi név. (Jakó 1944a. 135–137.)

⁶¹ Makkai L. 1944a. 434.

⁶² A magyarországi és erdélyi nemesi családok keveredéséről bővebben lásd: Jakó 1944b. 73–77.

⁶³ Jakó 1944b. 80–82.

⁶⁴ A Hallerek Doboka környékét, a Csákyak Buzát, Centét és Feketelakot, a Mindszentiek Vicét, Csabát, Csabaújfalut stb. birtokolták. (Jakó 1944b. 82–83.)

A megyék vezetésében azonban továbbra is a törzsökös erdélyi családok játszották a főszerepet, köztük kis-, közép- és főnemeseik is. Főleg a kismemesek száma emelkedett – elsősorban a Szamos bal partján fekvő területeken – a folyamatos birtokaprózódással párhuzamosan.⁶⁵ *Egy 1587-89-es visai dézsmajegyzék már Wass Györgynek járó tizedről tudósít, bár a Wass-ok családtörténetében és czegei levéltárakban nem találunk arra utalást, hogy Visában birtokoltak volna.*⁶⁶

A történelem során többször nehéz helyzetbe került mezőségi lakosság a legnagyobb csapásokat az XVII. században szenvedte el. A magyar politikai vezetőség nagyravágyása, tehetetlensége, török és német irányba való megosztottsága, a vármegyei magyar nemesség meghasonlott állapota, valamint az erdélyi vezetőrétegnek a székelységgel szemben elkövetett kegyetlen vérengzései⁶⁷ miatt az ország védtelenné vált, amit Mihály havaslevi vajda és Basta, osztrák zsoldban lévő generális kihasználta, csapataik 1601–1603 között több ízben végigdúlták egész Belső-Erdélyt. A harcok, fosztogatások, valamint a különösen kemény telek, éhínség és járványok miatt Mezőség magyar népe a XVII. század elején szinte teljesen kipusztult.⁶⁸ Makkai László Szolnok-Doboka keleti területeire vonatkozó számításai 1603-ra a magyarság részéről 85%; szász részről 88%; román részről 45%-os népességszökkenést mutatnak. A pusztulás vidékenként más méretet öltött: a Kis-és Nagyszamos által bezárt területen fekvő magyar és román falvak aránylag kevesebbet szenvedett, a hadiutak mentén és a nehezebben védhető környékeken (Szamosok völgyei, a Sajó-völgy, Mélyes mente és a mezőségi tavak vidéke) viszont sokkal nagyobb, 90, néhol 100%-os a pusztulás. Mezőség egyéb tájairól is szól Makkai László, mikor azt írja, hogy a XVI. század közepén még sok száz, esetenként néhány ezer lelket számláló, többségében magyar falvakban 1603-ban alig lézengett két-három, ritka esetben 20-30 ember.⁶⁹ *A Visához közel eső Szolnok-Doboka, ill. Kolozs megyei falvak közül tizenkettőtől rendelkezünk a megmaradt gazdaságra és népességre vonatkozó adatokkal 1603 augusztusából. Ezekből kiderül, hogy az érintett falvakban átlagosan 3,4 túlélő család maradt. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a Belső-Mezőséget legalább annyira megviselték a 1600-1603-as évek eseményei, mint az északi területeket.*⁷⁰

Az elpusztult munkaerő pótlásának megszervezésekor a földesurak szempontjából fontos volt az is, hogy minél olcsóbb munkaerőt hívjanak elpusztult birtokaikra. Ezt akkor a pásztorodó életmód miatt is könnyebben mobilizálható románságban találták meg. Az elnéptelenedett Mezőségre a szomszédos hegyvidékek kevésbé pusztult román népfőlöslége, valamint Havaselve és Moldva töröktől szorongatott, nincstelen tömegei érkeztek. **Mezőség lakosságának nemzetiségi aránya ekkor változott meg visszafordíthatatlanul.**⁷¹ Erdély gazdasága is súlyos veszteséget szenvedett: a megmaradt jobbágyság pénz, gazdasági felszerelés és állatok nélkül

⁶⁵ Jakó 1944b. 84-86.

⁶⁶ Jakó 1945. 54; W. Kovács (szerk.) 2006. 115. Visa közvetlen közelében, Alsózsukon és Asszonyfalván voltak Wass-birtokok. (W. Kovács /szerk./ 2006. 124.)

⁶⁷ Demény 1977. 63-80; Nagy Szabó 1855. 46-47, 54.

⁶⁸ A történetek egyik keserű mellékteze, hogy az erdélyi Lakság elpusztításában vallonok, németek, törökök, tatárok, lengyelek, szerbek és románok mellett tevékenyen részt vettek Felső-Tisza vidéki hajdúk, felvidéki magyar zsoldosok, sőt nagy számban székelyek is, közöttük magyar zsoldos székely-mezősségi lakos. (Demény 1977. II. fejezet; Konrád 1996. 20.)

⁶⁹ Makkai L. 1944. 30-34, 333.

⁷⁰ A Visához legközelebb eső (és vele egy néprajzi egységbe tartozó) falvak közül Omboztelke teljesen kipusztult, Kispulyonban és Mezősaván 5-5 túlélő család maradt. (Makkai L. 1942. 110.) A Visától légvonalban mintegy 30 km-re fekvő Katonát, valamint a dél-mezősségi Mezősályit is teljesen felperzselté Basta. (Kós 2000. II. 17. 31 (28-as lábjegyzet); Vö. Jakó 1944b. 102-103.

⁷¹ Makkai G. 2003. 40-41; Jakó 1944b. 102-103. Levéltári anyagok szerint a XVII-XVIII. század folyamán Bonchida, Borsa, Válaszút, Bádok és Csomafája lakosságában a román nevek kerültek túlsúlyba. Ugyanez történt a határnevek esetében is. (Mikó 1932. 42, 45.)

maradt a felégett falvakban. Ezt jelzi, hogy az 1607-es országgyűlés hat év adómentességet rendelt az újraépülő falvaknak, valamint hogy 1608-ban az adókulcs alapegységét, a portát újra meg kellett határozni: addig négy jobbágy számított egy portát, 1608 után már tíz. Az adózó porták száma Erdély-szerte hozzávetőlegesen negyvenezerről négyezerre esett vissza.⁷²

*A Visához legközelebb eső mezőváros Szék Budához és Kolozsvárhoz hasonló városi jogai a XVII. század eleji pusztítások okozta elnéptelenedés miatt mentek feledésbe.*⁷³

A XV–XVI. század folyamán kialakult kisenemesi réteg az 1600-as évek eleji háborúkban szinte teljesen megsemmisült.⁷⁴ A fejedelmi nagybirtokhoz tartozó katonaelemek a fejedelmi szolgálatért tömegesen kaptak nemesi kiváltságokat, így például a XVI. század végén a Szamosújvár környéki magyar darabontok. A XVII. századtól egyre nagyobb arányban már román származású katonákat részesítettek nemesi kiváltságokban, így Szolnok-Doboka újkori nemességének egy része román etnikumú volt.⁷⁵ A megfogyatkozott régi lakosság helyébe érkező balkáni népek többnyire továbbálltak, így sok falu állandó lakosságát a XVII. század közepéig a néhány keményarad magyar, vagy szász lélek jelentette, akik sokáig aránytalan földesúri terheket voltak megterelnek viselni. Mezőség történetének eddig kevésbé kutatott része a XVII. század eleji pusztulás utáni magyar letelepedések krónikája. Szórványos adataink vannak arról, hogy a háborúkból itt maradt hajdúelemek földet foglaltak maguknak,⁷⁶ sőt tervszerű telepítésről is tudunk: *A Tordától keletre fekvő, a harcok közben elnéptelenedett vidéket (Gyéres, Oláhtóhát, Detre, Oláhszentjakab, Mindszent, Kók, Beölk) 1610-ben Báthory Gábor fejedelem 55 nemesi rangra emelt testőrének adományozta. Detre és Mindszent lakói e nemesi családok és a XVII. században betelepült román pásztorcsaládok leszármazottai. Alsó-, és Felsődetrehegy magyar lakossága a XVIII. század folyamán románosodott el.*⁷⁷ *Szék lakossága a XVII. század folyamán települt újra, a faluban a XIX. század végén még ismertek voltak a székely és a magyarországi eredetű családok.*⁷⁸ *A Beszterce-naszódi Zselyk szász lakosságának nagy része is vélhetően a XVII. században pusztult el. Helyettük református magyar családok települtek ide.*⁷⁹ Bár a hajdúk letelepítése nagy részben a Felső-Tisza-vidékre történt, Mezőség újraneépítése szempontjából mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy a csúcspontjukat a XVII. század derekán elérő magánföldesúri hajdútelepítések erdélyi területeket is érintettek.

A XVII. század elején Mezőség lakossága még sokszor szenvedett török és tatár betörésektől, pestistől és egyéb csapásoktól.⁸⁰ 1613-ban törökök és tatárok hatoltak be Erdélybe: „... a tatárság a Báthori Gábor üzése ürügyével az egész Mezőséget mind elrablá és felnyaláblá, égeté s haza mene a rabbal.”⁸¹ A XVII. század első harmadában a Bethlen Gábor-féle konszolidáció viszonylagos nyugalmat és gazdasági fejlődést hozott az országra.⁸² Az ő idejében épült újjá Erdély. Vallási téren példás toleranciát mutatott, uralkodása alatt Erdély a magyarság szellemi központja lett, udvara pedig a késő reneszánsz és barokk kultúra erdélyi terjesztőjévé vált.⁸³ Az elmenekült lakságiak egy része visszatelepült, a falvaikat újratelepíteni szándékozó földesuraknak viszont

⁷² Péter 1988. 726–728; Makkai L. 1944a. 434; Jakó 1944b. 104.

⁷³ Kádár 1903a. 392.

⁷⁴ Jakó 1944b. 84–86.

⁷⁵ Jakó 1944b. 89–91.

⁷⁶ Rác 1969. 49, 53.

⁷⁷ Keszeg 2006. (Lásd a Detrehegytelep telepítésének előzményei, a szomszéd települések c. fejezetet.)

⁷⁸ Kádár 1903a. 392.

⁷⁹ Wass Gy. 1994. 8.

⁸⁰ R. Várkonyi 1988. 786.

⁸¹ Nagy Szabó 1855. 115. Kortársak szerint a török és a tatár több mint huszonötezer embert vitt magával rabláncon. (Nagy Szabó 1855. 116.)

⁸² Nagy Szabó 1855. 146.

első sorban román, rutén és lengyel telepeseikkel kellett megelégedniük. A Magyarországról és a Székelyföldről érkezők elsősorban a vitézlő rend, a darabontok számát növelték.⁸⁴

A mezősegi települések nagy részének századelőtől tartó természetes szaporulatát az 1628–36 és 1640–47 közötti pestisjárványok tizedelték meg, sok faluból ekkor tűntek el az eredeti lakók.⁸⁵ A XVII. század elején-közepén elpusztult magyarság helyébe beköltöző román tömegek nem egyszerre szállták meg a mezősegi falvak lakatlanná vált telkeit. *Tudjuk például, hogy a Szamosújvár melletti Kérőben 1658-ban még nem lakott román lakos. Itt ekkor annyira kicsi volt a magyar közösség, hogy nem tudott eltartani egy egyházközséget. Boncnyíresen viszont már a XVII. század derekán nagy román egyházközség volt. Ide a telepések Kővállról és vidékéről érkeztek.*⁸⁶ A kóborló pásztornépek letelepítése érdekében a földesurak kénytelenek voltak kevesebb terhet (robot, terményadó) róni rájuk. A régi lakosok és az új telepések életmódja gyakran összeegyeztethetetlennek bizonyult, ilyenkor a kisebbségbe szorult magyarok és szászok gyakran falujuk elhagyására kényszerültek. Mindezek következtében a Mezősegi lakosság gazdasági és kulturális életében jelentős változások álltak be, az új élet kísérőjelensége – Jakó Zsigmond szavaival élve – minden tekintetben a szegénység lett.⁸⁷

Az egyházi uradalmak által birtokolt területeket a reformáció korától kezdve folyamatosan a fejedelmek vették közvetlen kezelésükbe. A gyalui várbirtok 1556-ban kerül az erdélyi fejedelmek birtokába, akik később többször bérletbe adják.⁸⁸ *1649-ben Rákóczy Zsigmond II. Rákóczy György fiának, Ferencnek engedte át az uradalmat, melyhez ekkor mezősegi területeket (pl. Visát is) csatoltak. 1663-ban Bánffy Dénes, annak halála (1674) után özvegye Bornemissza Kata és fia György lett a fiscalis birtokos. Egy 1652-ben kelt gyalui urbárium rögzítette a földesúrnak járó jobbágyi szolgáltatásokat Visából. Az oklevél 13 lakott jobbágytelket említ, összesen kb. 26 jobbágycsaláddal.*⁸⁹ Ebben a korszakban jelenik meg Mezőségen nagy számban a cigány népesség, oklevelek tanulsága szerint a XVII. századtól Válaszúton, Dobokán és más nagybirtokos falu szélén már cigánytelepek találhatók.⁹⁰

A 15 éves háború alatt, 1657 és 1661 között több büntető hadjárat zúdult végig a Mezőségen, újabb hatalmas vérvesztéseget okozva: 1658-ban török, tatár, román és kozák hadak dúlták fel Belső-Erdélyt, több ezer embert hurcoltak magukkal rabságba, maguk után óriási mértékű pusztulást hagyva.⁹¹ Az 1661-es betörés alkalmával a török seregek „...a Szamos és a Maros völgyét Basta korára emlékeztető kegyetlenséggel elpusztították.” A török elől a havasokba bujdosó jobbágyokat évekig nem tudták lecsalogatni, míg az 1668-as országgyűlés határozata szerint felgyújtották kunyhóikat, hogy ezzel bírják visszatérésre őket. A Nagyvárad és Kolozsvár közötti területet, valamint a Maros völgyét folyamatosan sarcolták a törökök az 1680-as évek elejéig. A kortársak szerint Belső-Erdélyben ekkor mintegy hetvenezer embert gyilkoltak le. Kolozs, Doboka, Belső-és Közép-Szolnok, illetve Kraszna megyére vonatkoztatva: „Ez az öt vármegye Várad megvétele (1660) előtt és után néhány esztendőnk leforgása alatt úgy elpusztult volt, hogy öt-hat mérföldnyire is egy faluban egy kunyhó sem volt, egy ember nem lakott, elraboltattak,

⁸³ Makkai L. 1944. 358–375.

⁸⁴ Jakó 1944b. 104–105.

⁸⁵ Jakó 1944b. 106; Nagy Szabó 1855. 51.

⁸⁶ Kádár 1900. 327–328; 1901a. 346.

⁸⁷ Jakó 1944b. 107.

⁸⁸ Makkai L. 1942. 5; Jakó 1944a. X. A gyalui vár uradalma a reformáció kibontakozásáig a gyulafehérvári püspökök legjelentősebb birtoka maradt. (Jakó 1944a. XII.)

⁸⁹ Jakó 1944a. X, XX, XXII–XXIV, 135–136.

⁹⁰ Mikó 1932. 46.

⁹¹ Gyalay 1997. I. 138–139; Makkai L. 1944a. 396.

levágattak és a dög miatt elhaltak.” A pusztítások már az itt élő románságot is érintették.⁹² A *Szatmárt védő német főparancsnok 1664-ben német és magyar hadaival beütött Erdélybe, Széket és környékét is megsarcolta. 1690-ben újból német támadás érte a várost és környékét. Ekkor török és tatár csapatok is dúltak a Mezőségen, Búzárt teljesen felégették.*⁹³

A török büntetőhadjáratait azonban már nem követte „aranykor”, mint korábban Bethlen Gábor alatt. A források a korabeli állapotokról szörnyű részleteket közölnek, kihalt falvak soráról írnak. Jákó Zsigmond szerint a pusztulás mértéke azonos volt a Basta-félével.⁹⁴ A Szamos és a Sajó melléke ekkor teljesen elpusztult. A török által felperzselt területekre újult erővel tört be a románság, egy részük a hegyvidékekről költözött le, más részük azokból a falvakból szökött el terhei elől, ahová néhány évtizede letelepítették őket. A magyarság számára az ezt követő időszak számbeli regenerációra már nem volt alkalmas, bár az ide-oda hullámozó román tömegben „még mindig sok volt az olyan község, melyben a magyar életnek valami gyenge lángja pislákol.” Belső magyar migrációra csupán szórványos adatok állnak rendelkezésünkre ebből az időszakból.⁹⁵

Gazdasági értelemben újból teljesen ellehetetlenültek a mezőségi falvak, hiszen Nagyvárad elestével nagy területek lettek a török adófizetői, más részről a magyarság magas fokú földművelése és nagyállattartása ekkor már teljesen visszaszorult a románság kezdetlegesebb földművelési és vándorló-kisállattartó kultúrájával szemben. A román betelepülők egy része a vajdaságok nincstelen, csavargó rétegéből került ki. Ezek az ún. „kíméleti idő” leteltével azonnal továbbálltak, mielőtt az addigi évi néhány rókaprém helyett már juhötvenedet vettek volna tőlük. Mezőségen az 1600-as években és az 1700-as évek elején ugyanolyan kóborlás folyt, mint a XIV. században; a „vagabundusok” a szász és magyar birtokokban rengeteg kárt tettek.⁹⁶

A többi fiscalis uradalmakkal ellentétben azonban a gyaluiban még a XVIII. században is magyar elem volt a döntő, annak ellenére, hogy a XVII. században ez a terület is sokat pusztult. Ennek egyik oka, hogy mindig hasonló népiségű vidékekkel került kapcsolatba.⁹⁷ Az 1649-ben megszerzett mezőségi falvak (köztük *Visa*) lakosságának nagy része magyar volt.⁹⁸

Jákó Zsigmond szerint a gyalui váruadalombeli magyarság pusztulásának mértéke felveti a kérdést, hogy a mai lakosság mennyiben tekinthető a régi leszármazottjának. A vizsgálataihoz felhasznált urbáriumok szerint a XVII. századi népesség majdnem teljesen a középkori népesség vér szerinti utódja volt. A gyalui uradalomban jelentős telepítő akcióra vonatkozó adatunk nincs, úgy tűnik, hogy a regenerálódás alapja a természetes szaporodás és a belső migráció lehetett. A belső migráció útjain főleg székelyek, partiumi, sőt távolabbi vidékekről származó magyarok is érkeztek. A betelepülés azonban szerény mértékű volt, hiszen a XVII. század végén is még sok volt a lakatlan fundus. Csekély mértékben számolni kell a távoli vidékekre menekültek visszatérésével, amire még a XVIII. század közepéről is van adatunk.⁹⁹

A románok letelepítése, vándorló életmódjuk és gyakori szökéseik miatt itt is sok nehézségbe ütközött. Egy részük a vár fegyvereseinek számát növelte. Gyakori volt az ún. átszállítás is,

⁹² Makkai L. 1944a. 400, 405, 411, 434; Jákó 1944b. 108; R. Várkonyi 1988. 805–806.

⁹³ Kádár 1903a. 344, 405.

⁹⁴ Evila Cselebi, a szemtanú krónikás leírásából tudjuk, hogy a törökök 1661-ben a Szamos-melletti falvakban, a Kemény János hadseregével való ütközet előtt 9000 fegyverforgatásra képes férfit gyilkoltak le, nehogy azok harcra szálljanak ellenük. (Jákó 1944b. 108.)

⁹⁵ Jákó 1944b. 109–111; Szabó T. (szerk.) 1975. I. 1090. (bujdosik címszó)

⁹⁶ Makkai L. 1944a. 435–436.

⁹⁷ Jákó 1944a. X; XXII–XXIV. A mezőségi területeket nem a szerves fejlődés, hanem a fejedelmi birtokszerző politika juttatta gyalui várbirtok testébe. (Jákó 1944a. XCII–XCIII.) A gyalui vár uradalma a reformáció kibontakozásáig a gyulafehérvári püspökök legjelentősebb birtoka maradt. (Jákó 1944a. XII.)

⁹⁸ Jákó 1944a. XXXVI, 135–143.

⁹⁹ Jákó 1944a. LXXII–LXXIII, LXXIV–LXXVI.

melynek során az uradalom egyik falujába letelepített és földhöz szoktatott jobbágyát más faluba telepítették át. Több adat utal arra, hogy az uradalom kalotaszegi és mezőségi birtokai között zajlottak ilyen mozgások. Tudjuk például, hogy Bornemissza Kata a Mezősre vitt jobbágyait visszaköltöztette Sólyomtelkére.¹⁰⁰ A gyalui vártartomány 1652-es urbáriumának névjegyzéke szerint Visában néhány székelyföldi (Csíki, Galambodi), magyarországi (Budai), német (Szász), illetve kalotaszegi (Türeii), egy 1679-es urbéri összeírásból szintén kalotaszegi (Jegenye), 1687-ből pedig magyarországi (Ormánd) letelepedőt sejtethünk. 1652-ben a faluban mindössze egy név (Vajda Lőrincz) utalhat – kevés valószínűség szerint – román betelepülőre. A falu 13 jobbágycsaladjának ez kb. felét teszi ki (összesen 6, 1679-ben 7, 1687-ben max. 8 családot).¹⁰¹

A Habsburg vezetés alatt álló keresztény seregek a XVII. század végére felszabadították az egykori magyar királyság területeit a török uralom alól. Ezt az 1699-es karlócai béke szentesítette, ami után Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz. Erdély egyes területei szintén csak a XVII. század végére szabadulnak fel a török befolyás alól. Tudjuk például, hogy néhány Szamosújvár környéki falu (pl. Kérő, Ormány) 1696-ban még a török adófizetője volt.¹⁰² 1697-ben I. Lipót, a református magyarság erejét ellensúlyozandó, a katolicizmus terjedését támogató rendelkezései eredményeképpen az erdélyi ortodox püspök megegyezett a római egyházzal való egyesülésben. A románok fokozatosan tértek át a görögkeleti vallásról a görögkatolikus vallásgyakorlatra.¹⁰³ Az ortodox egyház háttérbe szorult, a XVII-XVIII. században a románság túlnyomó többsége már az egyesült görög hitet vallotta.¹⁰⁴

A XVIII. század első felében a kuruc harcok pusztításai (Kolozsvár és Szamosújvár ostromakor), valamint a császári zsoldban álló szerb csapatok embertelen vérengzései újból teljesen kiélték a Mezőséget.¹⁰⁵ 1702 aug. 15-én Válaszútnál a kurucok csatába keveredtek Kolozsvár császári őrségével. II. Rákóczi Ferenc fejedelem kurucái Visa közelében a bonchidai réten, Báréban, majd Pata mellett ütköztek meg labanc csapatokkal 1703 novemberében. 1705-ben labancok és rácok rohanták meg Széket.¹⁰⁶ Nagy pusztulás éri a gyalui váruadalmat a kuruc háború, és az azt követő pestisjárvány alatt. Az ezt követő időszakban tömegessé váltak a jobbágyszökések a jobb lehetőséget biztosító magyarországi részekre.¹⁰⁷

Egy 1727-es adatból kiderül, hogy Visa (vagy bizonyos része) még mindig a gyalui vár uradalmához tartozik, aminek birtokosa ekkor a losonci Bánffy család sarja, gróf Bánffy György volt.¹⁰⁸ Mezőség lakosaira a XVIII. században tizenegy pestisjárvány várt még, melyek közül az 1711-es a megmaradt mezőségi lakosságot megtizedelte. Szabó Miklós felmérései szerint Mezőségen, az utak közelében fekvő falvak esetében közel 50%-os, távolibb eső falvak esetében 25%-os, egyes helyeken azonban teljes volt a pusztulás (Felsődetrehem, Apahida stb.).¹⁰⁹ Az 1711-es pestisjárványnak „...Visán 292-en estek áldozatul.”¹¹⁰

A XVIII. század elején újabb török, tatár és moldvai hadak pusztították tovább a túlélőket. 1717-ben utoljára törnek rá Erdélyre tatár seregek. A Beszterce, Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs

¹⁰⁰ Jakó 1944a. LXXVII–LXXVIII.

¹⁰¹ Lásd: Jakó 1944a. 135–136, 140; illetve a Vajda tétel a kötet tárgy és névmutatójában, a 480. oldalon.

¹⁰² Kádár 1901a. 344; 1901b. 303

¹⁰³ Balás–Domokos 1991. 65.

¹⁰⁴ Mikó 1932. 49–50.

¹⁰⁵ R. Várkonyi 1988. 895–906. Jakó 1944b. 111.

¹⁰⁶ Kádár 1903a. 407; Kiss G. 2006. 15; R. Várkonyi 1988. 895, 897.

¹⁰⁷ Jakó 1944a. LXXIX.

¹⁰⁸ Jakó 1944a. 235.

¹⁰⁹ Makkai G. 2003. 40; Mikó 1932. 28; Szabó T. Attila szerint az illető községek lakosságának legalább fele, de akár négyötöde is elpusztulhatott. (Szabó T. 1991. 314.)

¹¹⁰ Szabó T. 1991. 314.

és Torda megyét végigégető tatárok sok ezer rabot hurcoltak magukkal. Emellett óriási szárazság és pestisjárvány is dúlt a környéken, így e megyék sík része hosszú éveken át nem tudta kiheverni a veszteségeket. A hegyekbe menekülő lakosság nagy része a félelem és az éhínség miatt már nem tért vissza felégetett otthonába, hanem kimenekült Magyarországra. Az elvándorlás nagy mértékű volt, 1726-ban már nemcsak a románok és a magyarok, hanem a Szászföldön lakó szászok is megindultak.¹¹¹ 1717 aug. 24-én, Bertalan-napon Széket is feldúlták a tatár seregek, a rabul ejtett lakosokat a visai déli kapun (a Kapuskán) át hajtották a kályáni gát irányába, ahol egy részüket a helyi fegyveresek kiszabadították.¹¹²

Demográfiai vizsgálatok szerint Mezőségen a románok jelenléte az 1600-as évek közepén már jelentős volt. Az 1700-as évek elejétől visszaállt az eredeti (1600-as évek előtti) népességszám, sőt enyhe túlnépesedés is tapasztalható volt, ennek oka a románság betelepítése. 1713 és 1787 között egy hatalmas demográfiai robbanás volt megfigyelhető a románság körében. 1720-ban Mezőségen 7870 ember él (ennek a nagy része már a XVII. század közepe óta betelepült román), 1785-ben pedig már 158 000. Míg az 1713–1787 közötti ötven évben Erdély természetes népszaporulata 20–25%-os, addig a Mezőségé 400%-os!¹¹³

A gyalui váruradalomhoz tartozó mezősi falvak – így Visa is – valamikor 1727 és 1731 között cseréltek birtokost. Visa román lakosaira vonatkozó első írott történelmi adatunk 1733-ból való. A Zsuki Általános Esperességének okirata szerint ekkor Visában már van templomuk (papjuk és parókiájuk), valamint hozzá tartozó kaszálójuk és szántójuk. Az oklevél szerint a visai görögkatolikus közösséghez 30 család, tehát körülbelül 120–150 személy tartozik. A Ioan Inocențiu Klein püspök által elrendelt összeírás a visai görögkatolikus egyházzal kapcsolatban egy, már kialakult intézményrendszerről tudósít 1733-ban.¹¹⁴

A XVII. és XIX. század közötti időszak pusztulásainak mértékét a számtalan puszta előtagú helységnév (Pusztakamarás, Pusztacsán stb.) helynév (Pusztatemplom, Puszta) is jelzi. Ezek mellett az oklevelek is rengeteg elpusztult faluról tudósítanak.¹¹⁵ Ilyen elpusztult települések voltak például Visa közvetlen közelében Ábeltelke, Asszonyfalva és Ondótelke. A XVIII. század békés éveiben gazdasági okokból folytatódott a magyar lakosság elvándorlása mezősi falvakból, az örökös jobbágyok a román zsellérekkel szemben ugyanis aránytalanul nagy terheket viseltek, emiatt más földesúrhoz menekültek szabadköltözésű zsellérnek. Így több olyan faluról is tudunk, ahol a zsellérek sokkal tehetősebbek („marhásabbak”) voltak a jobbágyoknál. Az is többször előfordult, hogy a jogai mellett kiálló magyar jobbágyot a földesura elüldözte, és helyére engedelmesebb románt telepített.¹¹⁶ A folyamatosan megerősödő új nagybirtokos réteg (ekkor már a görög-katolikus püspökséget is ide kell számítani) az egytelkes kisnemesek nagy részét is kiforgatta birtokából. Vallási okból is történtek kitelepítések: a katolikus színezetű Habsburg uralom idején a földesurak sok esetben szívesebben látták birtokaikon az ortodox és főleg görögkatolikus románokat, mint a protestáns magyarokat. E folyamat eredménye az volt, hogy a protestáns és a római katolikus egyház is meggyengült, a románságot tömörítő egyházak pozíciója viszont jelentősen erősödött. Több egyházközség emiatt néptelenedett el a XVIII. század közepén-végén. Mindez további magyarországi kivándorláshoz, illetve lassú, de határozott asszimilációhoz vezetett. Apró szórványok csak ott maradtak meg, ahol a földesurak patronálták

¹¹¹ Jakó 1944b. 111–112; Szabó T. (szerk.) 1975. I. 865. (a beütés címszó); Trócsányi 1988a. 974.

¹¹² Kiss G. 2006. 15; Székre vonatkozó adatokat lásd: Kádár 1903a. 407.

¹¹³ Makkai G. 2003. 40–41.

¹¹⁴ Bunea 1900. 302–303, 327.

¹¹⁵ Kós 2000. II. 12.

¹¹⁶ Vö. Szabó T. 1991. 5. Az erdélyi magyar nemesség körében még az 1800-as években is élt a mondás: „Oláh jobbágy zsiros bődön, magyar jobbágy veszedekő társ.” (idézi: Szabó T. 1991. 315.)

a református egyházat. Tartós népességbeli növekedést azonban nem érhetett el a magyarság, mert ekkor már nem állt rendelkezésükre elég terület, illetve mert a románság bevándorlása még ekkor is folyamatos volt.¹¹⁷

A XVIII. század során átalakulás következett be az erdélyi nemesség összetételében is. Míg a régi nemesség korábban a fejedelemség idejében háttérbe szorult, addig a Habsburg időkben fokozatosan újra magához ragadta a hatalmat, a bécsi kormány ugyanis keveset törődött a tőle távol lévő, elszegényedett vidékkel. A leromlott gazdasági állapotok és a szoros vérségi kapcsolataik miatt a nemesség rétegei között nem voltak jelentős anyagi különbségek, kivéve a legjelentősebb családokat. A fejedelmi uradalmak felbomlása miatt a nagybirtokosok mellett közép-, de főleg a kisbirtokosok száma, és birtokolt területeik nagysága nőtt meg ez időszakban. A kismanesek rétegét a XVII. század második felétől a török elől menekülő partiumi, illetve a szűkös lehetőségek elől menekülő székely birtokosok is folyamatosan növelték. Az itteni régi családokkal, valamint a nemesített románokkal keveredve hozták létre a jelentős mezőségi és környékbeli kismanességet a XVIII. század végére. A kisbirtokosok rendkívül nagy felhígulása hozta magával az egytelkesek elszegényedését. Az így keletkezett réteg szoros kulturális és gazdasági kapcsolatban állt a helybeli parasztsággal, tőle gyakran csak nemesi öntudatuk különböztette meg, életformájuk ritkán.¹¹⁸

A XVIII. század közepétől újabb telepések, örmények, csehek, szlovákok, svábok és zsidók érkeztek a Mezősége szórványosan. A zsidók megtelepedése előtt, a XIX. század elejéig a Mezőség szerény kereskedelmi életét az örmények irányították. Mivel a telepítéseket a földesurak egyenként végezték, a telepésanyag főleg az olcsó munkaerőt jelentő románságból állott. A földesurak a nemzet fogalmát csak saját rendjükre vonatkoztatták, emiatt nem törődtek telepeseik nemzetiségi hovatartozásával, így a túlnépesedett Székelyföldről például alig kerültek telepések a Mezősége.¹¹⁹ A XVIII. században a telepés népesség nagymértékű hullámsága volt megfigyelhető, a falvak lakossága szinte évtizedenként teljesen kicserélődött.¹²⁰

Kós Károly családnév vizsgálatai szerint az itteni mezőségi románság a Mezőségtől északra és délnyugatra fekvő hegyvidékekről nyert folyamatos utánpótlást.¹²¹ A keleti Kárpáton túlról érkezők kisebb hányada került közvetlenül a Mezősége, túlnyomó részük először a Mezőségtől északra fekvő hegyvidékeken települt meg, majd onnan érkezett a vizsgált területre. A román családnévek vizsgálata arra is rámutat, hogy jelentős volt a környékbeli helységek közötti áramlás: a vizsgált nevek közel fele mezőségi, vagy Maros ill. Küküllő menti településnevet rejt magában. Mindez a mezőségi románság házasodási szokásainak erős exogám tendenciája mellett arra a tényre utal, hogy sokan mentek közülük „vőnek”, ez pedig matrilokális-matriarchalis jellegű családi viszonyokra utal. A családnévek közül fontosak még a Rus, Rațiu és Turc, amik valamikori rutén, szerb és török kapcsolatra utalnak. Hasonló neveket (Rácz, Török, Orosz, Horvát stb.) elvéve találunk a magyarok között. Más vidékre, falura utaló nevek előfordulása a magyarok esetében kevésbé jelentős, inkább a mesterségekkel kapcsolatosak (Borbély, Szabó, Juhos, Kerekes stb.) a gyakoribbak, míg ez utóbbiak a románok esetében elenyésző számban jelennek meg.¹²²

¹¹⁷ Jakó 1944b. 112–115.

¹¹⁸ Jakó 1944b. 124–129.

¹¹⁹ Jakó 1944b. 117, 121; A telepítés korában gyakoriat volt, hogy a Kővár vidéki román szabadosok elpusztult Mezőségi falvakat vettek a földesuraktól árendába és azokat román parasztokkal töltötték meg. (Jakó 1944b. 118.)

¹²⁰ Jakó 1944b. 119. Egy 1721-es felmérés szerint Doboka megye lakosságának közel 24%-a vagabundus volt. (Jakó 1944b. 120.) A letelepedők közül sokan kikötötték, hogy bármikor hazamehessenek Moldvába, amit gyakran meg is tettek, más alkalommal inkább elszöktek. A helyben maradt magyarok többet szenvedtek, mint a telepések, hiszen azokat „délrejelve” kellett maradásra bírni. (Szabó T. 1991. 317–318.)

¹²¹ Balázs 1939. 40; Kós 2000. II. 9.

¹²² Kós 2000. II. 316–319.

Az állandó elvándorlás mellett az is nehezíti e korszak népességtörténeti vizsgálatát, hogy az elszökő románok új helyükön gyakran magyar nevet vettek fel, a magyarok pedig románt, hogy valamelyest mentesüljenek a terhek alól.¹²³ Az 1700-as évek elején-közepén *Visa környékén több helyről (pl. Boncznyiresről, Füzesmikolából, Kisszékről, Vasasszentegyedről, Vasasszentgotthárdról, Vasasszentiványból stb.) jeleztek „kóborlókat” a népességfelmérések.*¹²⁴ A háborúk mellett az állandó migráció is oka volt annak, hogy Mezőség soha nem tudott már arra a gazdasági és kulturális fokra eljutni, ami a Basta előtti korszakot jellemezte.¹²⁵

A XVIII. század második felében már tapasztalható volt a társadalmi és gazdasági fejlődésbeli különbség Magyarország és Erdély között. Míg Magyarországon rendezték az úrbéri helyzetet, felvilágosult reformokat vezettek be, addig Erdélyben a XVII–XVIII. századi pusztulások és telepítések gyökeresen megváltoztatták a gazdaság és a társadalom struktúráját. Ilyen körülmények között a magyarországihoz hasonló reformokra gondolni sem lehetett. A termelés és a kereskedelem visszaesése, az óriási szegénység, a közbiztonság romlása a társadalmi kapcsolatok szétesését (földesúr-jobbág szembenállás, etnikai problémák stb.) hozta magával.¹²⁶

A mezőszégi magyarság XVIII. századi sorsát befolyásolta a nagypolitika is. Mária Terézia reformáció- és rebellisellenes intézkedései nyomán megerősödtek a katolikus vallási intézmények, így a református többségű magyarság érdekei gyakran háttérbe szorultak. *A magyar lakosságú Szék mellett egy új város, a katolikus örményekkel betelepített Szamosújvár született, ami lassan átvette a megye- és járásközpont szerepét. Székre is ekkor kerültek be először román telepések, de a környékbeli román falvakat is erőteljesen katolizálták ez időben.*¹²⁷ *Egy 1766-os összeírás szerint Visában 49 férfi és 51 nő (összesen 100 személy) volt a helvét vallásúak között. A falu összlakosságára vonatkozó adatunk nincs ebből az évből, de tudjuk, hogy húsz évvel később, 1786-ban 423 lakost regisztráltak a faluban (az előzőnél 323-mal több személyt), ami a helyi románok nagy számarányára utal.*¹²⁸ A XVIII–XIX. század fordulóján jobbágymozgalmak és éhínség befolyásolták negatívan Mezőség népességét. Az 1780-as évektől kezdődő kisebb-nagyobb, már nemzeti jellegű jobbágylázasok felerősödtek az 1790-es és az 1813–1817-ig tartó inséges időkben, majd az 1817–19-es úrbérendezést követően. A mozgalmak egyik gócpontja Doboka megye és Kolozs megye keleti része volt.¹²⁹

*Visa középkori temploma a XVIII. század végére már használhatatlanná vált. 1802-ben az akkori birtokos, gróf Bánffy György újjáépítette a templomot. A ma is meglévő román ortodox (1949-ig görög katolikus) fatemplom 1812-ben épült és az „összes arkangyalok” tiszteletére szentelték fel.*¹³⁰ *Egy 1806-os adat szerint a falu közigazgatásilag Kolozs vármegye palatkai járásához tartozott.*¹³¹ *A Kolozsvári Állami Levéltár 1809-es oklevele szerint Visa birtokosa már gróf Bánffy Miklós volt.*¹³²

A reformkor viszonylagos nyugalmat hozott Mezőségre, a népesség száma hosszú századok óta először – főleg román részről – növekvő tendenciát mutatott. 1837-re Mezőségen – négy

¹²³ Szabó T. 1991. 318.

¹²⁴ Kádár 1900. 241. (Boncznyires); 1901a. 376. (Kisszék); 1901b. 182. (Füzesmikola); 1903a. 341, 351–352. (Szentegyed és Szentgotthárd); 1903b. 73. (Vasasszentivány)

¹²⁵ Jakó 1944b. 119–120.

¹²⁶ Vö. Jakó 1944a. LXVII.

¹²⁷ Kádár 1903a. 394; Kós 2000. I. 176.

¹²⁸ Wagner 1977. 228–229.

¹²⁹ Trócsányi 1988b. 1097, 1138–1139.

¹³⁰ Incze (szerk.) 1888. 10; Kiss G. 2006. 41–42, 46.

¹³¹ Gyalay 1997. I. 448.

¹³² Cannabich 1817; Kolozsvári Állami Levéltár. Kolozs vármegyei birtokos nemesek és birtokaik jegyzéke. Com. Cluj Protocoale diverse úr czr 301, Cota V/I

falut kivéve – mindenhol laktak már románok, sőt a cigányok egy része is görög hitet vallott ekkorra.¹³³ Az 1848–49-es szabadságharc előtt és alatt a véres etnikai villongások több mezőségi falut is érintettek, többek között Válaszúton és Bonchidán is történtek incidensek.¹³⁴ *A szomszédos Bără határában a felkelő románok katonai tábort rendeztek be, melyet gróf Bethlen Gergely kapitány lovassapata szórt szét 1848. október 13-án.*¹³⁵ „Kolozs és Szék mezővárosoknak nem volt nemzetőrsége, az oláhok hátrahúzó, a magyarok közönyösek és szegények...”¹³⁶ *A visai szájhagyomány megemlékezik arról, hogy Kiss Andris (a helytörténész Kiss Géza dédapja), 1848 telén Visától Csucsáig gyalogolt, hogy beállhasson önkéntesnek Bem seregébe.*¹³⁷

Az abszolutizmus korában nem volt hadi esemény, ill. járvány ezen a tájon, így a jobbágy-mozgalmak és a szabadságharc eseményei után ismét rendeződött az élet, amit a vallási és oktatási élet fejlődése is mutat.¹³⁸ *Az 1848-49-es szabadságharc eseményei utáni konszolidációt a lakosság számának növekedése is alátámasztja: 1850-re Visa lakosságának száma (420 fő) közelébe kerül az 1786-ban regisztráltaknak.*¹³⁹ *A görög-katolikus, illetve ortodox egyház ez ideig utolsó parókiája 1857-ben épült. 1869-ben a román közösség felekezeti iskolát indított be. Egy 1864-ben keltezett egyházkerületi irat szerint ekkor hetei Bakó Károly¹⁴⁰ volt Visa és Zsuk birtokosa. Az ő idejében épült fel a visai magyar iskola, valamint egy magtár a kántortanító fizetésére.*¹⁴¹ *1873-ban a falu közigazgatásilag Kolozs megye alsó kerületének kolozsi járásához, törvényszéki és adóhivatal tekintetében Kolozsvárhoz tartozott. Ekkor Visa a császári és királyi hadsereg XXXII-es honvédségi zászlóaljának 51-es hadkiegészítési körzetében feküdt. A faluhoz található legközelebbi posta Válaszúton volt.*¹⁴² *1876-ban – közigazgatási rendezés után – Visa már Kolozs vármegye mocsi járásához tartozott.*¹⁴³ *1879-ben a visai reformátusok a Dézsi egyházmegyéhez, 1880-ban pedig már a Széki egyházmegyéhez tartoztak.*¹⁴⁴

1858 és 1915 között kisebb stagnálásokról eltekintve folyamatos volt a falu lakosságának növekedése. A református lélekszám is folyamatosan nőtt, míg a románság lélekszáma 1880-as évektől stagnált az I. világháborútól lassan csökkent. Zsidó és cigány lakosságra vonatkozóan először 1850-ből van adatunk Visából. Az első világháborúig lélekszámuk soha nem haladta meg a tíz, illetve a húsz főt.¹⁴⁵

A mezőségi magyarságot a XIX. századi társadalmi változások is sok esetben nehéz helyzet-

¹³³ Mikó 1932. 50. Vö: Miskolczy 1988. 1195–1211.

¹³⁴ Gyalay 1997. I. 549; Mikó 1932. 62–63.

¹³⁵ Jakab 1880. 428.

¹³⁶ Jakab 1880. 300.

¹³⁷ Kiss G. 2006. 15, 40, 42.

¹³⁸ Szász 1988a, b, c.

¹³⁹ Wagner 1977. 228. Más adatok szerint 414 fő lakossága volt ekkor Visának: 178 magyar, 212 román, 6 zsidó, 18 cigány. (Varga 2001. 607.)

¹⁴⁰ A hetei Bakók címeres nemzetségét a család három tagja III. Ferdinánd magyar királytól kapta 1647. március 21-i keltezzel. Ez időben birtokaik a korabeli Bereg és Szatmár megyében voltak.

¹⁴¹ Kövesdi 2006. 473.

¹⁴² Hnt. 1873. 1463.

¹⁴³ Gyalay 1997. I. 448.

¹⁴⁴ Vö. Ref. Névkönyvek (1879. 74; 1880. 84.)

¹⁴⁵ Ref. Névkönyvek (1858. 23; 1859. 25; 1860. 42; 1861. 64; 1862. 54; 1864. 75; 1865. 102; 1866. 59; 1867. 64; 1869. 65; 1873. 1463; 1877. 58; 1878. 74; 1879. 74; 1880. 84; 1881. 107; 1882. 29; 1883. 60; 1884. 55; 1885. 75; 1880. 84; 1885. 75; 1886. 37; 1887. 69; 1888. 56; 1889. 76; 1890. 79; 1891. 38; 1892. 89; 1893. 86. 1894. 91; 1898. 120; 1901. 44; 1902. 42; 1903. 47; 1904. 33; 1905. 33; 1906. 33, 137. 1909. 40; 1911. 188; 1912. 320; 1913–15. 320.) Az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Visa csomag / 11, 28, 36, 115; Varga 2001. 607; Wagner 1977. 228; Mindez összevág Barabás Endre megállapításával, miszerint Visában 1890-óta csökkent a román etnikum aránya. (Barabás 1910. 21.)

be hozták. A jobbágyfelszabadítás előtt a hasonló méretű telekkel rendelkező román telepeselek még mindig csak zsellér-szolgálatot teljesítettek, a magyar jobbágyra nagyobb terhek hárultak, így az az úrbériség eltörlése után szegényebben vált kiscgazdává. 1848 után a földesúr már nem tartotta kötelességének fenntartani az iskolát és a templomot, ezt a terhet a kisebb, szegényebb közösségek nem tudták átvállalni. A városba áramlás is egyre erőteljesebbé vált a XIX. század közepétől, ami a vidéki magyarság további csökkenéséhez vezetett, így tűnt el a Szamos menti falvak magyarságának jelentős részét adó népes kiscnemesség is. Jakó Zsigmond szerint: „... megyénk magyarsága a kiegyezés korában, tehát amikor Magyarországon az állítólagos nemzetiségi elnyomás és magyarosítás folyt, veszített szörványaiban a legtöbbet a románok javára.”¹⁴⁶ Néhány mezöségi faluba (pl. Detrehemtelep) ugyan a XIX. század végén az etnikai arányok javítására, illetve a mezőgazdasági színvonal növelése céljából hoztak magyarországi telepesekeket, de ezek száma elenyésző volt.¹⁴⁷

*Visát az XIX. század végi, XX. század eleji állami telepítések nem érintették. Szájhagyományból tudható, hogy ez időszakban székely családokat telepítettek a közelben fekvő Kolozskörpádra. Ezek gyermekei a két világháború közötti időszakban már románnak vallották magukat. A hetei Bakó család 1911-ben eladta a zsuki és visai uradalmaít báró Bánffy Györgyné első házasságából származó fiának, gróf Teleki Gézának.*¹⁴⁸

Az I. világháborút megelőző és az azt követő időszakban Erdély nagy részében tovább növekedett a románság számaránya. A városi magyarság lélekszáma ugyanakkor a bevándorló magyarokon kívül a városba kerülő és lassan asszimilálódó románság egy részével is erősödött. Trianontól a II. világháborúig eltelt korszakban a Mezőség magyarsága megőrizte korábbi létszámát, sőt néhány helyen nőtt is a magyarok lélekszáma.¹⁴⁹ 1919 közepén az Erdélybe behatoló román csapatok átvonultak a Mezőségen, arról azonban nem tudunk, hogy Visa környékén történt volna harci cselekmény. *Visa 1913-ban 131 házzal és 617 lakossal (református magyarokkal és görögkatolikus románsággal) rendelkezett. Lakossága a világháborús pusztítás ellenére is nőtt, így 1920-ban Visában 618 fő élt, ebből 186 román, 428 magyar és 4 zsidó.*¹⁵⁰

A trianoni békeszerződésben foglaltaknak megfelelően a történeti Erdély egész területe Románia birtokába került.¹⁵¹ 1930-ban Visának 691 lakosa volt, ebből 461 magyar, 224 román, 4 zsidó és 2 cigány, más adatok szerint 226 román, 461 magyar és 4 zsidó.¹⁵² *Teleki Géza gróf családját – szerencsétlenül alakuló pénzügyei miatt – súlyos anyagi veszteségek érték a két világháború között. Halála után, 1938-ban, a család kénytelen volt eladni a zsuki birtokot a kastéllyal együtt. Özvegy gr. Teleki Gézáé ekkor két lányával a visai udvarházba költözött.*¹⁵³

Az 1940-es II. bécsi döntés értelmében Erdély északi és keleti része újból Magyarországhoz került.¹⁵⁴ Az újabb országhatár Mezőséget szinte kettévágva a Kolozsvár–Szászrégen út mentén húzódott, Visa déli fekvésű dombjaitól alig 2-3 kilométernyire.¹⁵⁵ *Visa is a visszacsatolt területe-*

¹⁴⁶ Jakó 1944b. 122–123.

¹⁴⁷ Barabás 1910. 21; 51–58, Keszeg 2006.

¹⁴⁸ Kiss G. 2006. 36.

¹⁴⁹ Jakó 1944b. 123; Egy, 80 Kolozs megyei és 151 Szolnok-Doboka megyei falura vonatkozó szociológiai felmérés adatai szerint a 1910-ben a vizsgált falvak 65,5 %-ában 10%-nál kevesebb volt a magyarok számaránya, 1930-ra ez az arány elérte a 78%-ot. (Tóth P. 1999. 12.)

¹⁵⁰ Hnt. 1913. 1311; Varga 2001. 607. Az első nagy világháború 1914–1918 között Visából tizenkilenc áldozatot követelt. (Kiss G. 2006. 16.)

¹⁵¹ Szász 1988d. 1731; Világatlasz 1997. 132. II. tábla.

¹⁵² Varga 2001. 607; Wagner 1977. 228.

¹⁵³ Kiss G. 2006. 37.

¹⁵⁴ Köpeczi 1988. 1753.

ken feküdt. 1943-as adatok szerint közigazgatásilag Kolozs vármegye kolozsi járásához tartozott.¹⁵⁶ A háborúba elszórtott hadköteles férfiak közül tíz sohasem tért vissza, nyolc hadiözvegyet és tizenegy árvát hagytak maguk után hátra.¹⁵⁷ 1944-ben a zsidóságot elhurcolták a mezőszéki falvakból is, a háború közeledtével a mezőszéki földbirtokosok nagy része is elmenekült.¹⁵⁸ *Özvegyr. Teleki Gézáné, idősebbik leányával 1944 őszén a front közeledtekor elhagyta Visát. A háború végén kisebb harcok, fosztogatások történtek a faluban és közvellen közelében.*¹⁵⁹ *A visszacsatoláskor néhány román család elköltözött a faluból, aminek a lakossága a világháborús pusztítást is megérezte: egy 1941-es felmérés szerint Visában 731 lakos volt (román felmérés szerint: 168 román, 549 magyar, 2 zsidó, 7 cigány, 5 ukrán, magyar felmérés szerint: 162 román, 562 magyar, 2 zsidó és 5 cigány). A magyar helységnévtár szerint a falunak 1943-ban 370 református lakosa volt, az összlakosság létszáma 560 személyre csökkent.*¹⁶⁰

1945-öt követően egészen az 1989-es forradalomig kommunista rezsim volt hatalmon Romániában. Az 1989-es rendszerváltozásig tartó időszakban Mezőszék társadalmi képe gyökeresen megváltozott. A nagyrészt magyar nemzetiségű arisztokrácia nagy része elhagyta Erdélyt, köztük az utolsó birtokos, a zsuki gróf Teleki család is. A magyarság lélekszáma folyamatosan csökkent és csökken ma is.¹⁶¹ A falusi emberek megélhetési és gazdálkodási stratégiáit, társadalmi-kulturális kapcsolatrendszerüket gyökeresen megváltoztatta az 1950-es években indult kollektivizálás és iparosítás, melynek során jelentős migrációs hullám indult a városok felé.¹⁶² *Visának 1956-ban 895, 1966-ban pedig 798 lakosa volt, ebből 573 magyar, 225 román etnikumú.*¹⁶³

A Ceaușescu-éra új közigazgatási rendszerében általános volt, hogy a magyar falvakat több szomszédos román faluval vonták össze egy községgé, így a helyi gazdasági, társadalmi életben a magyarok sok helyen elvesztették önrendelkezési lehetőségeiket. 1969-től Visa közigazgatásilag Zsuk községhez tartozik.¹⁶⁴ 1977-ben 830 személy (610 magyar, 220 román) lakott Visában.¹⁶⁵

*A falu termőföldje gyenge minősége, és kis lélekszáma miatt még a vele egy néprajzi csoportba tartozó falvak között is szegénynek számított. Kisiparosok sem voltak a faluban, legalább is Kolozs vármegye 1910-es háziipari jegyzékében Visa nincs feljegyezve, holott ekkor az ombozteleki, magyarlégeni és magyarpalatkai fonó-, szövőiparban foglalkozók számosan voltak.*¹⁶⁶ 2002-ben 589 volt Visa hivatalos lélekszáma.¹⁶⁷ 2006-ban 589 főnyi lakosságából 431 lélek volt református magyar (73%), 152 fő román (26%), 6 pedig cigány nemzetiségű (1%).¹⁶⁸ *A visai református anya-egyház ma mintegy 450 tagból áll, egyetlen szórványa Alsózsuk, három lélekkel. Anyagi javai – az*

¹⁵⁵ Kiss G. 2006. 16.

¹⁵⁶ Gyalay 1997. I. 448; Hnt. 1943. 259.

¹⁵⁷ Kiss G. 2006. 17.

¹⁵⁸ Köpeczi 1988. 1757.

¹⁵⁹ Kiss G. 2006. 17, 36; Tóth P. 1999. 8–10.

¹⁶⁰ Hnt. 1943. 259; Varga 2001. 607.

¹⁶¹ Köpeczi 1988. 1745. A II. világháború után a románok tömegei özönlöttek városra, jelentősen javítva ezzel a falusi magyarság számarányán. (Mikó 1932. 74.)

¹⁶² Lásd: Keszeg 1999. 9.

¹⁶³ Varga 2001. 607.

¹⁶⁴ Wagner 1977. 228.

¹⁶⁵ Varga 2001. 607.

¹⁶⁶ Barabás 1910. 45.

¹⁶⁷ 2003-ban végzett felmérésem jóval nagyobb számra enged következtetni: kb. 750 lakosról (460 magyar, 260 románról és kb. 30 cigányról) beszélt ekkor a falu képviselője.

¹⁶⁸ Az adatok a Zsuki Községházáról (Primaria Comunei Jucu) származnak, a hivatal 2006. január 23-án kiállított dokumentuma alapján. (Molnár 2006. 9.) Egy 2007-es jelkészi jelentés szerint a falu lakossága 700 fő. Ebből 435 református magyar, kb. 250 ortodox román, ill. cigány, valamint néhány magyar család, aki az adventista illetve a Jehova tanúja vallást követi. A két adat közötti nagy eltérés oka az lehet, hogy a nagy történelmi egyházak

épületeken és a kegytárgyakon kívül – csak kis részét képezik a korábban birtokolt szántóföldeknek, kaszálóknak, erdőknek.¹⁶⁹ Különböző cigány népségek bevándorlása, főleg a jobb infrastruktúrájú, nagyobb falvakba (például: Bonchida, Ördöngösfüzes) folyamatos, de kisebb falvakba is – mint például Visa – emelkedő tendenciát mutat.¹⁷⁰

IRODALOM

- ÁRON PÉTER: Erdély történelmi tájneveinek adattára és népeinek tájsemlélete. In: Kálmán Béla – Sebestyén Árpád (szerk.): „Magyar nyelvjárások.” A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Évkönyve. XXIV. Debrecen, 1981, Kossuth Lajos Tudományegyetem. 101–132.
- BALÁZS GÁBOR – DOMOKOS ANDREA: Erdély rövid jogtörténete 1947-ig. Budapest, 1991, A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó és az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete közös kiadványa.
- BALÁZS ÉVA: Kolozs megye kialakulása. Település és népességtörténeti értekezések 3. sz. Budapest, 1939, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- BARABÁS ENDRE: Kolozs vármegye közigazdasági leírása. Különnyomat a Közgazdasági Szemle 1910. évi július-augusztus havi füzetéből. Budapest, 1910, Pesti Könyvnyomda-RT.
- BARTA GÁBOR: Az erdélyi fejedelemség első korszaka (1526–1606). In: Köpeczi Béla (szerk.): Erdély története. I. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 409–541.
- BORSOS SEBESTYÉN: Borsos Sebestyén krónikája. In: Gróf Mikó Imre (szerk.): Erdélyi történelmi adatok I. Kolozsvár, 1855, Ev. Ref. Főtanoda. 1–37.
- BUNEA, AUGUSTIN: Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein. Blaș, 1900.
- CSÁKY IMRE: A Magyar Királyság Vármegyéinek Címerei a XVIII–XIX. Sz.-ban. Budapest, 1998, Corvina Kiadó.
- CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1913, MTA.
- DEMÉNY LAJOS: A székelyek és Mihály vajda. 1593–1601. Bukarest, 1977, Kriterion Könyvkiadó.
- EMKE: AZ EMKE megalapítása és negyedszázados működése 1885–1910. Kolozsvár 1910, EMKE.
- ENTZ GÉZA: Erdély építészete a 11–13. században. Kolozsvár, 1994, Erdélyi Múzeum Egyesület.
- ENTZ GÉZA: Erdély építészete a 14–16. században. Kolozsvár, 1996, Erdélyi Múzeum Egyesület.
- ERDÉLY TÉRKÉP: Erdély Térképe és Helységnévtára. Budapest, 1993, DIMAP.
- GYALAY MIHÁLY: Magyar igazgatástörténeti helységnévtáron I. 2. kiadás. Budapest, 1997, Egeler Kft.
- GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Budapest, 1977, Gondolat Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó.
- HNT.: A Magyar Korona Országainak Helységnévtára. Budapest, 1873, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.
- HNT.: A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára. Budapest, 1913, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- HNT.: A Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára. A visszacsatolt Felvidéki-, Keleti-, Erdélyi-, és Délvidéki országrészekkel bővített 1943. évi kiadás. Budapest, 1943, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- INCZE LAJOS (szerk.): Névkönyv az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület számára. 1888./31. évf. Kolozsvár, 1887, Nyomatott Ormós Ferencnél.
- INCZE LAJOS (szerk.): Névkönyv az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület számára. 1887–88. Kolozsvár, 1888, Nyomatott Ormós Ferencnél.
- JAKÓ ZSIGMOND: A gyalui vártartomány urbáriumi. Kolozsvár, 1944a, Erdélyi Tudományos Intézet.

(református, görög-katolikus) hívei közül többen elköltöztek már a faluból, de még a falu egyházközségeihez tartoznak. (Gatti 2009. 7.)

¹⁶⁹ A környék falvainak vallási és nemzeti összetétele változására egy jellemző adat: 1889-ben a visai anyaegyházhoz tartozott Kötelenen 25 lélek, Gyulatelkén 80 lélek, Bäreban 14 lélek, Alsószukon 20 lélek, Felsőszukon 38 lélek, Márokházán 40 lélek. A felsorolt helységek közül ma mindössze Kötelenen vallja magát 7 lélek és Alsószukon pedig 3 lélek református magyarnak... (Kiss G. 2006. 40; Zajzon (szerk.) 1889. 76.)

¹⁷⁰ Cigányság számárányairól lásd. Kézdi-Kertesi 1998. 266–267, 281, 290.

- JAKÓ ZSIGMOND: Belső-Szolnok és Doboka magyarsága az újkorban. In: Szabó T. Attila (szerk.): *Szolnok-Doboka magyarsága*. Dés-Kolozsvár, 1944b, Minerva Nyomda Rt. 71–130.
- JAKÓ ZSIGMOND: *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Kolozsvár, 1945, Erdélyi Múzeum Egyesület.
- A Kolozsmonostori Konvent jegyzőkönyvei. 1–11.* Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó.
- KÁDÁR JÓZSEF: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája II.* Deés, 1900, Szolnok-Dobokavármegye Közönsége.
- KÁDÁR JÓZSEF: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája IV.* Deés, 1901a, Szolnok-Dobokavármegye Közönsége.
- KÁDÁR JÓZSEF: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája V.* Deés, 1901b, Szolnok-Dobokavármegye Közönsége.
- KÁDÁR JÓZSEF: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája VI.* Deés, 1903a, Szolnok-Dobokavármegye Közönsége.
- KÁDÁR JÓZSEF: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája VII.* Deés, 1903b, Szolnok-Dobokavármegye Közönsége.
- KELEMEN LAJOS: *Művészettörténeti tanulmányok. I.* Bukarest, 1977, Kriterion Kiadó.
- KESZEG VILMOS: *Mezőségi hiedelmek*. Marosvásárhely, 1999, Mentor Kiadó.
- KESZEG VILMOS: XX. századi betelepítések (Detrehemtelep). *Kisebbségkutatás* 2006/2. http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2006_02/cikk.php?id=1373#_ftn4 Nyomtatott formában: XX. századi telepítések. *Kisebbségkutatás* 15. 2. 2006. 260–294.
- KÉZDI GÁBOR – KERTESI GÁBOR: *A cigány népség Magyarországon*. Budapest, 1999, Socio-typo.
- KISS GÉZA: *Visai fényképes krónika*. Híradás egy mezőváros faluról. Kolozsvár, 2006, Magánkiadás.
- KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára. II. (L–Zs)*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN: Keletmagyarország helynevei. In: Deér József – Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok I. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve*. Budapest, 1943, Athenaeum, 111–313.
- KONRÁD BÉLA: *Mezőpanit. Falumonográfia*. Székelyudvarhely, 1996, Alutus Nyomda.
- KÓS KÁROLY: *A Mezőség néprajza I–II.* Marosvásárhely, 2000, Mentor Kiadó.
- KÖPECCI BÉLA: Kitekintés: Erdély útja 1918 után. In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. III.* Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 1733–1778.
- KÖVESDI KISS FERENC: *Riadóra szól a harang. A Mezőség településeinek helyzetképe (1891–1991)*. Pomáz, 2006, Kráter Kiadó.
- LÁSZLÓ GYULA: Szolnok-Doboka területének települése Szent István koráig. In: Szabó T. Attila (szerk.): *Szolnok-Doboka magyarsága*. 20–44. Dés-Kolozsvár, 1944, Minerva Nyomda Rt. 20–44.
- MAKKAI GERGELY: *Az erdélyi Mezőség tájékolóijája*. Marosvásárhely, 2003, Mentor Kiadó.
- MAKKAI LÁSZLÓ: *Szolnok-Doboka megye pusztulása a XVII. század elején*. Kolozsvár, 1942, Erdélyi Múzeum Egyesület.
- MAKKAI LÁSZLÓ: *Erdély története*. Budapest, 1944a, Renaissance Könyvkiadóvállalat.
- MAKKAI LÁSZLÓ: Belső-Szolnok és Doboka megye a középkorban. In: Szabó T. Attila (szerk.): *Szolnok-Doboka magyarsága*. Dés-Kolozsvár, 1944b, Minerva Nyomda Rt. 45–70.
- MAKKAI LÁSZLÓ: Erdély a középkori magyar királyságban. (896–1526) In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. I.* Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 235–408.
- MIKÓ IMRE: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Az Erdélyi Fiatalok Falu füzetek 4. Cluj (Kolozsvár), 1932, az Erdélyi Fiatalok Kiadása.
- MISKOLCZY AMBRUS: Erdély a reformkorban (1830–1848). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. III.* Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 1193–1345.
- NAGY SZABÓ FERENCZ: Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferencz memorialéja. In: Gróf Mikó Imre (szerk.): *Erdélyi történelmi adatok. I.* Kolozsvár, 1855, Ev. Ref. Főtanoda. 39–168.
- PÉTER KATALIN: *A fejedelemség virágkora (1606–1660)*. In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. II.* Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 617–783.
- RÁCZ ISTVÁN: Hajdútelepítések és kiváltságolások. In: Módy György (szerk.): *A hajdúk a magyar történelemben*. Debrecen, 1969, Debreceni Déri Múzeum. 47–68.

- R. VÁRKONYI ÁGNES: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. II.* Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 784–972.
- SIEMERS ILONA: *Wass-kor*. Marosvásárhely, 1999, Mentor Kiadó.
- SZABÓ T. ATTILA: A románok újkori erdélyi betelepülése. In: Záhony Éva (szerk.): *Hitel-Kolozsvár 1935–1944. Tanulmányok, repertórium. II.* Kolozsvár, 1991, Bethlen Gábor Könyvkiadó. 310–319. (Eredeti megjelenése: *Hitel* 1942/6.)
- SZÁSZ ZOLTÁN: Az abszolutizmus kora Erdélyben (1849–1867). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. III.* Budapest, 1988a, Akadémiai Kiadó. 1425–1507.
- SZÁSZ ZOLTÁN: Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában. In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. III.* Budapest, 1988b, Akadémiai Kiadó. 1508–1623.
- SZÁSZ ZOLTÁN: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. III.* Budapest, 1988c, Akadémiai Kiadó. 1624–1700.
- SZÁSZ ZOLTÁN: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a monarchia összeomlása után (1918–1919). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. III.* Budapest, 1988d, Akadémiai Kiadó. 1701–1732.
- TAGÁNYI KÁROLY – DR. RÉTHY LÁSZLÓ – POKOLY JÓZSEF: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I. Deés, 1901, Solnok-Dobokavármegye Községe.
- TONK SÁNDOR: Táj és ember az erdélyi Mezősége a középkorban. *Korunk* V./9. 1994, 23–32.
- TÓTH PÁL PÉTER: *Szörvényban*. Budapest, 1999, Püski Kiadó.
- TRÓCSÁNYI ZSOLT: Új etnikai kép, új uralmi rendszer (1711–1770). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. II.* Budapest, 1988a, Akadémiai Kiadó. 972–1038.
- TRÓCSÁNYI ZSOLT: Felvilágosodás és ferenci reakció (1771–1830). In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. I.* Budapest, 1988b, Akadémiai Kiadó. 1039–1140.
- VARGA E. ÁRPÁD: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája IV. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Budapest – Csíkszereda, 2001, Teleki László Alapítvány – ProPrint.
- VÉKONY GÁBOR: Erdély őskora. In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története. I.* Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. 13–32.
- VILÁGATLÁS: *Történelmi Világtalasz*. Budapest, 1997, Cartographia Kft.
- WAGNER, ERNST: *Historisch-Statistischer Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*. Studia Transylvanica 4. Köln – Wien, 1977, Böhlau Verlag.
- WASS ALBERT: *Kard és kasza I-II*. Marosvásárhely, 2001, Mentor Kiadó.
- WASS GYÖRGY: *Zelyk. Egy magyar falu Beszterce-Naszód megyében*. Debrecen, 1994, Györfly István Néprajzi Egyesület.
- W. KOVÁCS ANDRÁS (SZERK.): *Wass család cegei levéltára*. Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3. Kolozsvár, 2006, Erdélyi Múzeum Egyesület.
- ZAJZON LAJOS (SZERK.): *Névkönyv az erdélyi ev. ref. egyházkerület számára*. 76. Kolozsvár, 1889, Nyomtatott Ormós Ferencnél.

SÁNDOR VARGA

Mezőség: a Historical Overview

This study gives a brief insight of the history of the Transylvanian Plain (Mezőség) region paying special attention to its microregion called the Belső-Mezőség, and also Visa village with its surrounding. I point out those historical events that determined ethnical, social, and cultural transformations in the local society. The most important ones of these were military campaigns taking place between the 17th and 18th centuries, whose aftermath concluded the almost complete extinction of the Hungarian population. Subsequently, their homelands were populated by peoples of the Balkan predominantly of Romanian origin, which determines even today's ethnic aspect and that has resulted in small Hungarian sporadic communities.